NİZAMİ

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Nizami Gəncəvi
Qivami – onun qardaşı
Xədicə – Nizaminin anası
Məhsəti Gəncəvi
Əbdək – memar
Afaq – onun bacısı
Toğrul – Bərdə cəngavəri
Dəstəgül – onun bacısı
Çingiz – Bərdə cəngavəri
Yusif – Nizaminin dostu
Şirvan hökmdarı
Onun vəziri
Munis – saray şairi
Birinci cəngavər
İkinci cəngavər
Qasidlər
Vali – Gəncə hakimi

Bərdə qızları, cəngavərlər, xəzərlər, şəhərlilər, saray adamları, rəqqasələr...

BİRİNCİ ŞƏKİL

Gəncə. Nizaminin eyvanı qarşısında bağça. Hər tərəf sakitdir. Mütəmadiyən ötən bülbülün nəğməsindən başqa bir səs eşidilmir. Sürətli addımlarla gələn Qivami sağa-sola baxınır. O, kədərlidir.

Qivami. Nizami özgə vaxt bu ağacın kölgəsinə döşənib səhərdən-axşama kimi yazardı... (*Çağırır*) Nizami!

Xədicə. Nə var, oğlum? Niyə töyşüyürsən?

Qivami. Heç soruşma, ana... Bədbəxtlik üz vermişdir... Nizami hardadır?

Xədicə. Sən həmişə yazıq ananın ürəyini qana döndərirsən, oğlum... Nə bədbaxtlıq?

Qivami. Eh, ana, təqsir özümdədir. Ad çıxartmaq istədim, ara yerdə olan-qalan adımı da rüsvay elədim... Hanı Nizami?..

Xədicə. Yəqin bağçanın o başında bülbüllərlə söhbət eləyir.

Qivami. Mənim ürəyim qan ağlayır, qardaşım isə, bağçada gəzinib şeyda bülbülün nəğməsinə qulaq asır. Mən niyə içirəm, niyə? Mən əvvəldən bunu bilirdim ki, şərab məni quru yerdə qoyacaq... (*Daha da ucadan çağırır*). Nizami!

Xədicə. Oğlum, dərdini mənə de, qoy İlyas işindən avara olmasın.

Qivami. Yox, yox, bu dərdə sən dözməzsən, ana... Sən get, mən özüm onu axtarıb taparam...

Xədicə. Oxu atıb yayı niyə gizlədirsən?.. Dərdin nədir?

Qivami. Deyirəm, sən get... Bu dərdə nəinki sən, bütün dünya da tab gətirməz...

Xədicə (*köksünü ötürərək*). Yaxşı, odur bax, qardaşın gəlir, dərdini ona de... (*Gedir*)

Nizami. Aha, nə yaman coşmusan!.. Deyəsən, təzə yazdığın qəzəli oxumaq istəyirsən...

Qivami. Qəzəl nədir, qəsidə nədir, ölmüşəm – üstümdə Quran oxuyan yoxdur...

Nizami. Qardaşım, sən həyatdan doymuş adamlara bənzəyirsən...

Qivami. Yanılırsan... Əzizim... bu geniş dünya bir süfrədir, mən də bu süfrədən gözü doymamış bir müsafir...

Nizami. Bax mən, yeni əsərimi yazıb qurtarmışam... Bizim sevincimizdən ümidsizlər, gözüyaşlılar, dərdi-səri olan bütün insanlar ilham alıb sevinəcəklər. Sənինlə qabaq-qabağa oturub doyunca şərab içəcəyəm... Durma, dostumuz Yusifin ovladığı ceyranı apar, təndirdə qızartsınlar.

Qivami. Təndir?.. Təndir nədir! Ocağımı da söndürdülər.

Nizami. Nə olmuşdur ki?..

Qivami. O məni xoruza yüklədi. Bir məni yox, bütün Gəncə şairlərini...

Nizami. Kim?

Qivami. Munis... Saray şairidir... Çox uğursuz adamdır.

Nizami. Onun nə məqsədlə gəldiyini bilirəm. Bu xüsusda Xaqani mənə yazmışdı...

Qivami. Deyişdik, hamımızı məğlub etdi. Mən hələ onun qədər sürətlə dəyişən şairə rast gəlməmişdim. Sənինlə üz-üzə gəlməyə çox can atırdı. Sən də məğlub olsan...

Nizami. Onunla qabaqlaşarıq... Görək taleyimiz bizə nə göstərir... Məhsəti xanıma da xəbər yolla.

Q i v a m i. Yusif xəbər apardı.

N i z a m i. Qoy gəlsin. Gəncənin ən böyük şeir ustadı Məhsəti xanım sənətin qüdrətini Munisə göstərər.

Q i v a m i. Mən yenə də hazırlaşacağam. Ana, ana!

X ə d i c ə (*eyvanda görünərək*). Nə var, oğlum?

Q i v a m i. Mənim kuzəmi harda gizlətmisən?

X ə d i c ə. Oğlum, bəsdir, bu içki zəhrimardan doymadınmı?

Q i v a m i. Oh, ana, ürəyim xarab olar... Ona hər nə deyirsən de, zəhrimar demə. Mənə bu dünyanı sevdirən şərabdır. (*Gedir*)

X ə d i c ə. Niyə belə fikirlisən, oğlum?

N i z a m i (*eyvana, anasının yanına gəlir*). Sən bilərsən, anacan, dünyada ən yüksək, on ülvi şey nədir?

X ə d i c ə. Sözündən heç nə başa düşmədim, oğlum.

N i z a m i. Bilmək istəyirəm, dünyada ən böyük nemət nədir?

X ə d i c ə. Dünyanın iki böyük neməti var: biri cavanlıq, biri də məhəbbət !

N i z a m i. Sağ ol, ana. Lap ürəyimdən xəbər verdin.

Mehrabı eşqdir uca göylərin,
Eşqsiz, ey dünya, nədir dəyərin?!

X ə d i c ə. Anan sözlərinə qurban, oğul!

N i z a m i. Deyəsən mən, "Xosrov və Şirin" dastanını tez başlamışam. "Biri cavanlıq, biri də məhəbbət..." Mən Bərdəyə getməliyəm, anacan! Şirinin sevdiyi yaşıl çəmənləri, gəzdiyi əlvan yaylaqları seyr edəcəyəm. Mən sevib sonra yazacağam. (*Gedir*)

Q i v a m i (*əlində şərab kuzəsi, o biri qapıdan çıxır*). Gəl ey vəfasız, bir an səndən ayrılanda, gözlərimdə dünya qaralır.

Xərabat üstündə bir ay ucaldı,
Fələyin damında bir çadır saldı;
Qəflətən çadırdan ucaldı bir səs:
"Bu dünya bir saman çöpünə dəyməz!".

Eh, Məhsəti xanım, sən də doyunca şərab içsəydin, bu sözləri deməzdin. Dünyanın qədrini bilərdin. (*Qədəhini doldurub içir*) Bax belə, mənim kimi... İndi hamı əmin olsun ki, bütün dünya şairləri toplaşıb gəlsə də, mənim qabağımda dura bilməz, çünki, şair barıtdır, şərab isə qığılcım;

bunlar bir-birinə toxunanda alov qalxır, onları da yandırar, məni də... Bəs Nizami hara getdi? Aha, bilirəm, mən şərab içib keflənəndə onun qələmi keflənir... (*Kimi isə görərək*) Aha, Munis gəlir... Bir dayan, Nizami səni ürəyindən qopan şeir alovunda yandıracaqdır!.. Buyurun, buyurun!

Bir neçə adam M u n i s l ə bərabər gəlir. Hamı bağçada salınmış xalı üstündə oturur.

M u n i s. Qivami, hara gedirəmsə, sənə rast gəlirəm, mən sənlə deyişdim ki...

Q i v a m i. Doğrudur... Ancaq indi mən o gördüyün Qivami deyiləm... Aha, Məhsəti xanım da gəldi... Bugünkü şeir məclisinə o, zinət verəcəkdir. Bir baxın, gəldiyi yerə günəş kimi şəfəq salır...

M ə h s ə t i G ə n c ə v i gəlir. Qivami ehtiramla ona baş əyib, əlini sıxır, tamaşaçılar gəlib bağçanı doldurur.

Y u s i f. Bu gün dostum Nizaminin bağçasında hamını ceyran kababı ilə şəraba qonaq edəcəyəm..

Q i v a m i. Əziz dostum, sənin təndirin yaxşıdır, ovladığın ceyranı apar, bütöv qızartsınlar...

Y u s i f. Hər şey hazırdır, deyişmənin sonunu gözləyirəm.

M ə h s ə t i. Bəs, Nizami hanı, nə üçün görünmür?

Q i v a m i. Bu saat gələr... Çox fikrə getdiniz, Məhsəti xanım... Nə üçün kədərləndiniz?

M ə h s ə t i. Heç... Mən də öz gəncliyimi xatırladım. Gənclik və məhəbbət dünyanın ən böyük nemətidir.

M u n i s. Mənimlə deyişmək istəyən şair kimdir? Mən dəfələrlə çağırdım, meydana çıxan olmadı.

Y u s i f. Kimdir?.. Siz hələ onu görməmişsiniz... (*Bu anda eyvanda görünən Nizamini göstərərək*) Odur, bax! Bilməyirsinizsə, bilin. Nizami Gəncəvi!

Nizami gəlib Məhsəti xanımla və Munislə görüşür.

M u n i s (*Nizamiyə*). Çox məğrurusan, şair...

N i z a m i. Mən səbir edirəm... Səbir isə məğrurluq deyildir.

M ə h s ə t i (*öz-özünə*). Mənim nəzərimdə Nizamini dağlar qədər əzəmətli göstərən də onun zəkasıdır. Onun gözlərinə baxdıqca ürəyim bu geniş kainata belə sığmayır.

M u n i s. Başlayaq.

Y u s i f. Münsiflər təyin olunsun!

S ə s l ə r. Olunsun, olunsun!..

M u n i s. Münsif Məhsəti xanım olsun... (*Nizamiyə*) Razısınızmı?

N i z a m i. Bəli!.. (*Məhsəti xanıma*) Özünüz necə?

M ə h s ə t i. Mən münsifliyi qəbul edirəm... Şərtim budur: əvvəlcə Munis başlasın!

Hər kəs öz gücüylə girsin meydana
Söyləsin fikrini mərd-mərdanə,
Əzəldən nə imiş qoca kainat,
Nədən yaranmışdır anamız həyat?

M u n i s

Xilqət səhifəsi açılmamışdan,
Bircə qüvvət varmış: o da yaradan!..

N i z a m i

Bizim dünyamızda ağıllı bir kəs,
Görünməyən şeyə inana bilməz!

M u n i s

Bu dərya təbimlə bəhsə girmə sən;
Xəzinə ruhumu gəl dindirmə sən!
Saqiyə get söylə buraxsın qəmi;
Doldursun şərabla qoy piyaləmi!

N i z a m i

Gəl at bir tərəfə boş xəyalları,
Aç, hünərin varsa, bu sualları;
Sən ovçu deyilsən, get dolan bir az,
Bu körpə aslandan sənə ov olmaz!

M ə h s ə t i. Dayanın, hər ikiniz şairsiniz, amma sualdan uzaqlaşdınız. Əsl qüvvət söylənəcək fikirdədir. Kim doğru fikir söylərsə, o, qalib gələcəkdir.

M u n i s

Əzəldən yox imiş qoca kainat:
Bir heçdən yaranmış anamız həyat.

N i z a m i

O böyük yaradan nədirsə, gerçək,
Hər nə yaratmışsa, alçaq ya yüksək, –
İnsan zəkasını ilk yaratmış O,
Onu öz nurilə aydınlatmış O...

M ə h s ə t i. Bu suala cavab heç biriniz doğru cavab vermədiniz... Munis kainatın yaranışını düzgün təsəvvür etmir. Lakin Nizami çox qiymətli bir fikir söylədi. O, insan zəkasının qüvvətini tərif edərkən, əlbəttə, yanılmadı.

Y u s i f. Hə, buna Nizami deyərlər, onun yanlışı da bir naxışdır!

M ə h s ə t i

Şairlik etdikcə mən ucalmışam,
Firuzə göyləri seyrə dalmışam.
Bir də sualım var: söyləyin mana,
İlk əzəl yar olan nədir insana?

Y u s i f. Sağ ol Məhsəti xanım, ruhun var, ruhun...

Q i v a m i. Onun ilhamı Gəncənin gur çeşmələri kimi coşğundur. O mən deyiləm ki, get-gedə təbi qurusun?

M ə h s ə t i. Başlayın!

M u n i s. İlk əzəl yar olan nədir insana?

M ə h s ə t i. Bəli, cavab gözləyirəm.

M u n i s

Mənə sualınız tanışdır, tanış,
İnsan xəyanətlə ekiz yaranmış.
İnsandır ilk dəfə fitnə düzəldən;
Küdurət insana yardır əzəldən.
O, kinlə gələrək böyük varlığa,
Sirdaş kəsilmişdir hiyləkarlığa.
İnsanın varlığı kindir, hiylədir.

(*Məhsətiyə*)

Bu gözəl cavaba sözünüz nədir?

N i z a m i

Yox, səhv edirsiniz, böyükdür ürək,
Bəzi sinələrə bir yükdür ürək.
Müqəddəs yaranmış dünyada insan,
Hər zaman insanla fəxr etmiş cahan.
Məndə hiss-hörmət vardır insana;
Əvvəldən məhəbbət yardır insana.
Sevgi bu dünyada ilk xilqət olmuş,
İnsanın ilk sözü məhəbbət olmuş!

M ə h s ə t i. İnsan qəlbində yalnız kin və fitnə axtaran şair tez məğlub olar, Munis! Nizami isə, öz məhəbbətilə qalib gələcəkdir. Mən bu deyişmədə ona üstünlük verərəm!

Qərarımdan razısınızmı?..

Y u s i f. Böyük şairənin qərarı Allahın hökmü qədər müqəddəsdir.

M u n i s. Yenə davam edək!.. Sualınızı gözləyirəm.

M ə h s ə t i. Böyük şairin dühasını iki misradan da görmək olar, Nizamiyə haqq verin!.. Sizə bir məsləhətim vardır: xəbər alsalar, yalnız həqiqəti söyləyin!

M u n i s. Mən yalan danışmağı sevmirəm, mən həqiqət aşiqiyəm. Mənim vicdanım ləkə götürməz.

Q i v a m i
(*Nizamiyə*)

Qardaşım, qüvvət ver o xoş səsinə,
Açar sal təbinin xəzinəsinə,
O bağlı qapıya kim tapsa açar,
Gizlin xəzinədə – dür, gövhər tapar!

Y u s i f. De gəlsin, başına dönüm... ceyran əti ona da, sənə də halaldır.

M ə h s ə t i (*Munisə*). Şair! Bu qədər məyus olmayın!

M u n i s. Xeyr. Mən sevinirəm. Nizami, doğrudan da böyük şairdir. Mən onun istedadına pərəstiş etməyə hazıram.(*Ayağa qalxaraq*) Məni əfv edin. Yolum uzaqdır. İzninizlə mən gedim.

Q i v a m i. Yox, bu heç yaxşı olmadı. Qonağa ehtiram göstərmək borcumuzdur. Əyləşin, ceyran ətinə qonaq olun...

M u n i s. Çox razıyam. Məni Şirvan sarayında işrət məclisləri gözləyir... (*Gedir*)

Q i v a m i. Munis bizdən çox narazı getdi. Kələyi baş tutmadı, daş qayaya rast gəldi. (*Gülür*)

M ə h s ə t i. Bu gəlişin mənası mənə aydın olmadı. Sizcə o, Şirvan sarayından buraya nə məqsədlə gələ bilər?

N i z a m i. Bu, şahın tədbiri idi. Şirvan hökmdarı Gəncənin sənət sarayını uçurub, bizi özünə tabe etmək istəyirdi. Gəncə şairlərini məğlub etdirib, bizi susdurmaq istəyirdi.

M ə h s ə t i. Gəncənin sənət sarayını heç bir zəlzələ uçura bilməz, şair! Sənin şerin isə, dağ çeşməsi qədər saf və coşğundur. Onun büllur suyu heç bir ləkə götürməz.

Q i v a m i. Baxın, ürəyim nə böyük sevinclə döyünür.

Məhsəti oxusun, dilə gəlsin saz!..
Bülbüllər bağçada sakit oturmaz!

(*Məhsətinin özünə*)

Qızışsın ürəyim sənin nəğmənlə,
Bəlkə bu lal könlüm bir gəlsin dilə...

M ə h s ə t i. Mən indi qürub edən bir günəşə bənzəyirəm. Nizami isə, yeni doğan bahar günəşidir. Nizami oxusun!

N i z a m i. Gəncənin zinəti, şerimizin anası Məhsəti xanım oxusun, dostlar. Sizi inandırıram ki, Məhsəti xanımın şeirlərini dinlədikcə, insanın könlü bu böyük kainata belə sığmayır. O oxusun!

Y u s i f. Oxusun!.. Oxusun!..

M ə h s ə t i

Ey dost! Məhəbbətin ömrə duzaqdır,
Arzum istəyimdir, bu sözüm haqdır!
Aldı qərarımı gül üzün sənin,
Səbr dedikləri məndən uzaqdır.
Toxunma könlünə biçarə gülün,
İncitmə qəlbini avarə gülün;
Sabahın eşqilə olmuşdur, ey dost,
O qanlı köynəyi sədparə gülün.

P ə r d ə

İKİNCİ ŞƏKİL

Qədim Bərdə yaxınlığında bir ovlaq. Göz işlədikcə uzanan dərədə şəhər görünür. Gözəl saraylar yaşıllıq içindədir. Q i v a m i ağacın kölgəsindəki çeşmə başında oturub pəsdən zümzümə edərək, şərab içir. Arabir əsən xəfif külək, onun qıvrım saçlarını oxşayır. Qivamidən iki-üç addım kənarda Y u s i f uzanıb yatmışdır. Günorta vaxtıdır. Hər tərəfdən quşların nəğməsi eşidilir.

Q i v a m i

Bu dünya qızıl bir kuzəyə bənzər,
Şərabi gah şirin, gah da ki, zəhər.
Çox da öyünmə ki, uzundur ömrün,
Əcəl köhlənində hazırdır yəhər.

Yox, düz demirsən! Mənim kuzəmdəki şərab zəhər deyil, şərbətdir! (*Ötən bülbülün səsini dinləyərək ayağa qalxır*) Mən səni içəndə, bülbüllərin nəğməsindən həzz alıram; yaşıl çəmənləri daha odlu bir məhəbbətlə sevirəm... Qardaşım Nizaminin hər misrasından qüvvət alıram. (*Birdən gözü Yusifə sataşır*) Sən yat əzizim, bərk yat! (*Qədəhini dolduraraq*) Bu da sənin əvəzinə! Ömər Xəyyam, Məhsəti xanım! Siz şərabı tərifləyin, mən də içim... Sizin sağlığınıza!.. (*İçir, yenə zümzümə edir*)

Əzizim, sarayından,
Xan gəlir sarayından,
Gündə bir kərpic düşür,
Ömrümün sarayından...

Sən də yalan deyirsən! Hər gün ömrümün sarayından bir kərpic düşsəydi, mənim ürəyim bu dərdə tab gətirməzdi; ölərdim, bu geniş dünyanın gözəl şərabları tökülüb qalardı... (*Qədəhini yenə doldurub içmək istərkən, kimi isə görür*)

Əbdək bir nəfər cəngavərlə gəlir.

Ə b d ə k. Nuş olsun!..

Q i v a m i. Sağ ol, qardaş!.. (*Səndirləyə-səndirləyə Əbdəkə yaxınlaşır. Diqqətlə onun üzünə baxır*) Səni ömrümdə ilk dəfə görürəm. Amma bir baxışından kim olduğunu bildim: gözəl oğlansan! (*Qədəhi ona uzadaraq*) Al, nuş olsun!

Ə b d ə k. Sağ ol!.. (*Alıb içir*)

Q i v a m i (*cəngavərə*). Al, sən də iç, qardaş, belə işdə geri qalmaq yaxşı deyil.

C ə n g a v ə r. Sağ ol! (*İçir*)

Q i v a m i. Mənim bu dünyada iki böyük dostum var. Onlardan biri şərabdır, biri də şeir.

Ə b d ə k. O gələn kimdir?

Q i v a m i. Şairdir. Onun şerində Allah gücü vardır. Sən kimsən?

Ə b d ə k. Mən kuzəçiyəm, memarlıq da edirəm.

Q i v a m i. Doğrudanmı? Yəqin bu kuzəni də sən bişirmisən. (*Yenə Əbdəkin qədəhini doldururaq*) Bir də nuş olsun!

Ə b d ə k. Qoy bunu da yoldaşınız içsin.

Q i v a m i. O, ayda-ildə bir kərə içər. Onun gözəl Bərdəyə məftun nəzərləri onsuz da sərxoşdur... O, günün-günorta çağı göylərdə bəxt ulduzunu axtarır.

N i z a m i (*gəlir*). Nuş olsun!

Q i v a m i. Qardaşım, göydə axtardığın ulduzu tapdınmı?

N i z a m i. Yox, əzizim, mən o ulduzu yerdə tapacağam. O yalnız gecələr deyil, gündüzlər də parlayacaq.

Ə b d ə k (*dolu qədəhi Nizamiyə uzadaraq*). Alın, dostunuz dedi, mən də tanıdım: siz Nizamisiniz!

N i z a m i (*qədəhi alaraq*). Yer ulduzlarının sağlığına! (*İçir*) Ox... İndi mən dünyanın böyüklüyünə inanıram. Mən bu yerləri gəzdikcə, hər budaqdan bir bülbülün səsini eşidirəm, çiçəklərin dilini öyrənirəm.

Q i v a m i. Nə, nə? Çiçəklərin dili?

N i z a m i. Çiçəklər bəzən insandan da mənalı danışmağı bacarırlar. İti görən göz, yaxşı eşidən qulaq, bənövşənin sözlərini reyhandan, qızıl gülün sevincini yasəməndən dərhal seçə bilər... (*Gözü Yusifə sataşır, gəlib onu yuxudan oyadır*) Yusif, mehriban dostum, qalx, o dünyada çox yatacaqsan, indidən hayıfını al...

Y u s i f (*narazı*). Belə getsə, o dünyada da heç rahat olmaram... Turacdan, qırqovuldan vura bilmədin, yenə boş qayıtdın?

N i z a m i. Dostlar, hamınızı inandıra bilərəm ki, Bərdənin bu ilahi gözəlliyi məni heyran etmişdir.

Ə b d ə k. Lakin bu gözəllik bizə qismət olacaqmı?

N i z a m i. Bərdəni seyr edən insanın gözləri heç bir zaman həyatdan doymayacaqdır. Ana yurdunun bu qərib, bu ucsuz-bucaqsız lalə-zarını tərif etmək, bilirsinizmi şair üçün nə böyük səadətdir.

Ə b d ə k. Dünyada səadət varmıdır, şair?

N i z a m i. İnsan olan yerdə səadət də vardır, gözəllik də!

Ə b d ə k. Lakin bu gözəllik əbədi deyildir.

N i z a m i. Dünyada əbədi olan bir şey vardır: Məhəbbət!.. Bu gözəlliyi məhəbbət yaşadacaqdır.

Q i v a m i. Qardaşım, mən gözlərindən oxuyuram, sənin ürəyin doludur. De, de gəlsin!

N i z a m i

(*Əlini Qivaminin çiyninə qoyaraq*)

Bərdə nə gözəldir, oh, nə göyçəkdir!
Yazı da, qışı da güldür, çiçəkdir!
Yayında dağlara lalələr səpər;
Qışını baharın nəsimi öpər...
Oxuyur kəkliyi, ötür turacı,
Qırqovul yuvası hər sərv ağacı...
Səssizlik içində dincəlir gülşən,
Torpağı azaddır qayğı, kədərdən...
Quşlar yığılırkən bu gözəl yurda,
Quş südü istəsən, taparsan burda...
Belə şux, sevimli gülşən harda var?
Harda var xəzinə saçan bu diyar?!

Ə b d ə k. Ah... Bu sözlər qəlbimin kədərini daha da artırdı.

N i z a m i. Qəhrəman insanların ən böyük düşməni məyusluqdur. Səni kədərləndirən nədir, qardaşım?

Ə b d ə k. Bu görünən sarayları quran da, onlara baxdıqca ən çox sevinən də mənəm. Amma ürəyimdəki dərdi hamınız bilin: gözəl Bərdəni fəlakət gözləyir! Qanımla yaratdığım bu sənət abidələrini vəhşi xəzərlər uçurub xarabaya döndərməyə gəlirlər. Budur, dünəndən bəri at belində Bərdənin istehkamlarını gəzərək yoxlayırıq... Ümidimizi yalnız öz qolumuzun gücünə bağlayırıq... Dedilər ki, Şirvan hökmüdarı Bərdəyə ova çıxmışdır. Biz onunla görüşüb kömək istəyəcəyik. Dərbənd əmiri bizə kömək verməkdən boyun qaçırtdı. Bərdənin dostu yoxdur.

N i z a m i. Vardır, əzizim... Vətənimiz kimsəsiz deyildir!

Ə b d ə k. O kimdir, şair?

N i z a m i. Əlini qılınc, sinəsini qalxan edənlər... Qorxmayın, buraya ölüm gətirənlərin son yeri qəbiristandır. Bu torpağın oğulları hər şeydən yoxsul olsalar da, namusdan yoxsul deyildir.

C ə n g a v ə r. Sağ ol, Nizami! Sən uzaqda, Gəncədə yaşasan da, cəngavərlərimizin ürəyinə yaxınsan. Biz dava meydanına gedəndə, sənin sözlərindən qüvvət alacağıq.

Ə b d ə k. Əmin olun, dostlar, bizim yarağımız həmişə əlimizdədir. Ölərik, amma basılmarıq!

N i z a m i. Eşidirsinizmi? "Ölərik, amma basılmarıq!" Siz də eşidin, igid dostlarım. Nizami yalnız Azərbaycan igidlərinin eşqilə yaşayır.

Ə b d ə k. Sağ olun! (*Gedirlər*)

Cəngavərlərdən biri oxuyur:

Dərya səndən kim keçdi,
Kim qərq oldu, kim keçdi?
Yadıma kimlər düşdü,
Xəyalımdan kim keçdi.

Əzizim katan yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı:
Gəzməyə qürbət ölkə,
Ölməyə vətən yaxşı!

N i z a m i. Onun yerişi aslan pəncəli bir igidin yerişinə bənzəyir. (*Sükut edərək ətrafa baxır*) O ceyranları görürsünüz?

Y u s i f. Hanı, hanı? Mən görmürəm?

N i z a m i (*nişan alıb atır*). Aha, sən görənə kimi mən vurdum!

Y u s i f. Afərin, Nizami, Əhsən! İndi bildim ki, şairdən də ovçu olarmış...

Hər üçü yüyürüb gedir. Bir zaman Şirvan şahı öz adamları ilə ov paltarında gəlir.

Ş a h. Vəzir, ovçuları görürsənmi? Bizim dünəndən axtarıb tapmadığımız ceyranlar indi onlara rast gəlmişdir.

V ə z i r. Şahım, o ovçulara deyərik, vurulmuş ceyranı sizə bağışlarlar...

Ş a h. Bunun heç bir qiyməti olmaz, vəzir... Mən öz taleyimi sınadım, qarşıma heç nə çıxmadı.

V ə z i r. Xeyr, şahım, bu, talе deyildir. Biz bu yerlərə yaxşı bələd olmadığımız üçün...

Ş a h (*onun sözünü kəsərək*). Aha, qayıdırlar. Bu xoşbəxt ovçularla bir neçə kəlmə danışmaq heç də pis olmaz.

Yusif Qivami ilə bərabər qayıdır.

Y u s i f. Tapa bilməyəcək... Yaralı ceyranı tapmaqdan çətin iş yoxdur... Amma hayıf, qiyamət ceyran idi! (*Şahı və adamlarını görərək*) Bunlar kimdir, görəsən?

Q i v a m i. Biz? Heç kim; dünya evinin əziz qonağı...

Q i v a m i. Hardansınız, qardaşlar?..

V ə z i r. Biz Şirvan sarayındanıq... Bəs siz kimsiniz?..

Ş a h. Gülməli kişidir...

Q i v a m i. Xeyr, mən gülməli deyiləm. Yalnız ürəyiaçıq, könlü şad bir adamam.

N i z a m i (*vurulmuş ceyranı gətirir, yerə atır*). Alın! Hər şeydə taleyim belə gülsə, xoşbəxtlikdə heç kim mənimlə rəqabətə girişməz...

Y u s i f (*xəncərini qınından çıxardaraq*). Nizami, ala, başını kəs!

N i z a m i (*gülümsünərək*). Şair baş kəsməz. Bu işdə sənin məharətin daha çoxdur!

Ş a h. Nizami?.. Sən şair Nizamisən, elə mi?

N i z a m i. Bəli... Ancaq mən hələ özümü şair adlandırmağa cəsarət etmirəm.

Ş a h. Yox, belə təvazökar olma! Bu ad sənə layiqdir. Xaqani səni tərifləmişdi. Mən sənə ürəkdən vuruldum.

N i z a m i. Xaqanini mən hələ görməmişəm. Mən onu yalnız məktublarından tanıyıram... Böyük şair nədənsə son məktublarını mürəkkəblə yox, göz yaşları ilə yazır... Onun sözlərindən Azərbaycanın dərin kədərini oxunmaqdadır.

Ş a h. Şair, arzum budur: bütün dərdini unut, sarayıma gəl! Məcnun eşqinə dair dürr kimi bir söz de! Bacarsan, bakirə Leyli kimi ikı-üç kəlmə bakirə söz yarat!

N i z a m i. Əfv edərsiniz, ey şah, Bərdəyə hazırlanan hücumdan xəbərdarsınızmı?

Ş a h. Hücum edən kimdir?

N i z a m i. Vəhşi xəzərlər.

Ş a h. Yox, bu mənim üçün təzə xəbərdir. Bir də, Bərdə Şirvan hökmüdarının ixtiyarında deyildir.

N i z a m i (*dərindən köksünü ötürərək*). Elədir, Odlar yurdu on yerə parçalanmışdır. Hər dərənin bir hökmüdarı var! Nə üçün, ey şah? Məgər bir insanın qəlbi belə xırda hissələrə bölünərkən, yaşaya bilərmi?

Ş a h. Əvvəldən belə olmuşdur, şair... Bunun günahı məndə deyil, tarixdədir.

N i z a m i. Əsl qüvvət də, tarixin səhvini düzəldən hökmüdardadır. Azərbaycanın belə bir hökmüdara ehtiyacı vardır. Siz də çalışın, bir ürək on yerə parçalanmasın. Bunu sabah bütün xalq sizdən tələb edəcəkdir!

Ş a h. Səndən cavab gözləyirəm, şair, sənin kimi mahir bir şeir ustadı sarayda, naz-nemət içində yaşamalıdır!

N i z a m i. Məncə, şair hər şeydən əvvəl insanların qəlbində yaşarsa, daha gözəl olar, ey şah! Bir də, mən bu yerlərdə ötən quşlar kimi azadə nəfəs almaq istərdim. Mən bu yerləri sevirəm. Sevgi isə, mənim ən böyük ilham mənbəyimdir.

V ə z i r. Sizcə, bu yerlərdən uzaqda yaşayan saray adamlarının hamısı bədbəxtdirmi?

N i z a m i. Baxın, bu gün mənim bəxtimdən ceyran sürülərinin sayı-hesabı yoxdur. İzninizlə biz gedək.

Ş a h. Buyurun, mən sizi saxlamıram. Amma yaxşı düşün!..

N i z a m i. Mən ömrüm boyu düşünəcəyəm... Dünyanın, həyatın sirlərini kəşf etmək istəyən bir insan üçün düşünmək həm ilk, həm də son vəzifədir. Yusif, qardaşım, gəl! (*Gedirlər*)

Ş a h. Vəzir, Nizami saraya gəlib mənim qanadım altında böyüməlidir. O, Gəncədə nə qədər çox qalarsa, bizə bir o qədər də ziyan verə bilər. İndi biz buradan Gəncəyə gedirik. Demək, qət olundu. Qoy Nizaminin şöhrəti mənim sarayımla bağlansın...

Gedirlər. Oxuyan qızların səsləri eşidilir.

Burdan bir atlı keçdi,
Atın oynatdı, keçdi;
Günəş kimi parladı,
Ay kimi batdı, keçdi.

Afaq bir neçə qızla, belində səhəng, əlində bardaq, bulaq başına gəlir.

A f a q (*Nizaminin ovladığı ceyranı görüb təəccüblə baxır*). Bu ceyran kimindir? Oh... Yazığın ürəyindən dəyib... Qızlar, bu heç yaxşı olmadı. Bizdən kimi isə ürəyindən oxlayacaqlar...

D ə s t ə g ü l. Sən özündən qorx! Bərdənin birinci gözəli sənsən.

A f a q. Əsl gözəl sənsən, Dəstəgül! Belə gözəl olmasaydın, qardaşım Əbdək sənə vurulmazdı... Bilirsənmi, o, Bərdə gözəlləri içində səni seçdi.

D ə s t ə g ü l. Eh, səndən səhər də, axşam da bu sözü eşidirəm.

B i r i n c i q ı z. Ovçular gəlir, qızlar... tez olun, səhənginizi doldurun!

A f a q. Yazıq ceyran! Səni anandan ayırdılar! İndi o yəqin hardasa gizlənib qanlı göz yaşı tökür. Zalım ovçu, bu yazığa necə qıydın? Onu istəkli anasından niyə ayırdın?

D ə s t ə g ü l. Tez olun, qızlar. Odur bax, gəlirlər. Ayıbdır...

İ k i n c i q ı z. Nədən ayıbdır? Kor deyilik, keçəl deyilik! Bir də, bulaq başında yorğun ovçuya əlin titrəyə-titrəyə su vermədin, nə ləzzəti!

B i r i n c i q ı z. Buna sözüm yoxdur. Savab işdən qaçmaram...

Nizami yoldaşları ilə bərabər qayıdıb gəlir.

Y u s i f. Olmadı, mən işi korladım. Ayağımın səsi onları hürkütdü.

Q i v a m i. Aha, bir dəstə ceyrana da burda rast gəldik.

Y u s i f. Mən ölüm dayanın, qaçırdarsınız... Bu ceyranlar da əlimizdən çıxar.

N i z a m i (*qızlara yaxınlaşaraq*).

Gözüm aydın gözümə surəti-canan görünür,
Bəxtimin güzgüsünə sünbülü reyhan görünür.

Gözəl Bərdənin pərilərinə salam olsun. Dağları, dərələri gəzib yorğun düşmüş qərib ovçulara su verməzsinizmi?

A f a q. Elimiz-obamız qonaqsevəndir. Qərib ovçulara onun gözləri üstündə yer var! (*Bardağını su ilə doldurub Nizamiyə tərəf uzadır*) Buyurun!

N i z a m i. (*Afaqı süzür, onun gözəlliyinin qarşısında sarsılır, özözünə*). Aman Allah, onun gül yanaqlarına, dağ çeşməsi kimi qaynayan gözlərinə baxdıqca, ürəyimin çırpıntılarını nə qədər aydın eşidirəm! Bəlkə o göydə axtardığım ulduzdur? (*Afaqa*) Pərilər sultanı, sən bir həqiqətsən, yoxsa xəyal?

A f a q. Yox, xəyal deyiləm...

N i z a m i (*Qivamiyə*). Eşitdinmi o nə dedi? (*Əli titrəyə-titrəyə Afaqın üzünə baxır; bardaq əlindən yerə düşüb qırılır*) İlahi, sındı! Pərilər sultanı, sənin verdiyin su mənə qismət olmadı! Eşqi şərab kimi qədəhə tökdüm, huşə gedəndə, əlimdən düşüb daşlara toxundu...

A f a q. O sındı, al sənə ovcumda su verim!

N i z a m i. Yox, yox, sən səadət timsalı olan bu qara gözlərindən mənə həyat suyu verdin... Sağ ol.. (*Məyus addımlarla uzaqlaşır. Hamının gözü ona tərəf zillənir*)

Q i v a m i. Sağ olun, gəncliyin qəlbinə şövlə salan qızlar, sağ olun! (*Gedirlər*)

D ə s t ə g ü l. Sənə nə oldu, Afaq, niyə qəmginsən? Sınan təki bardaq olsun.

A f a q. Yox, sınan o deyil, Dəstəgül, sınan ürəyimdir! O gözlər... o baxışlar... ömrümün sonuna kimi mən o gözləri unutmaram! Görəsən o həqiqətdir, yoxsa xəyal?!

P ə r d ə

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Bərdə şəhərində geniş bir həyət. Bir tərəfdə uca saraylar, o biri tərəfdə isə, Əbdəkin evi görünür. Hava yeni-yeni işıqlanır. Əyri-üyrü küçə ilə T o ğ r u l və Ç i n g i z gəlir.

Ç i n g i z. Toğrul, bizdən başqa şəhərdə bir başıpapaqlı qalmamışdır. Vəhşi xəzərlərin birini də sağ buraxmayacağıq. Niyə dayandın? Bəri gəl, gecikərik.

T o ğ r u l. Dayan, Çingiz! Heç olmasa bircə dəfə Afaqın üzünə baxım. O, həmişə bu vaxtlar bulağa su gətirməyə gedir.

Ç i n g i z. Bu saat hamı qalanın bürclərinə dolub, şəhəri mühafizə edir. Biz də səngərdə olmalıyıq.

T o ğ r u l. Mən onu sevirəm, Çingiz, Afaqı görmədiyim zaman elə bil yaşamıram.

Ç i n g i z. Bəri gəl, hər şeyin vaxtı var. Ölməyib sağ qalsaq, yenə Afaqı görüb dərdini söylərsən.

T o ğ r u l. Əbdək, bacım Dəstəgülün könlünü ovladı. Amma Afaqı mənə layiq görmədi. Mənim elçimi geri qaytarmaq? Mən Əbdəkdən intiqam alacağam. Mən indi qollarımda aslan qüvvəsi duyuram.

Ç i n g i z. Gedək, Toğrul, üç-dörd gün bundan əvvəl meşədə Əbdək qoca bir aslanı böyrü üstə yıxıb, dərisini boğazından çıxartdı.

T o ğ r u l. Sən özün gördünmü?

Ç i n g i z. Gördüm, gördüm. Əbdək onunla bir xeyli güləşdi. Axırda aslan tab gətirməyib dizlərini yerə qoydu, sonra da Əbdək qılıncla boynunu vurdu.

T o ğ r u l. Məni qorxudub fikrimdən daşındırmaq istəyirsən? Yox, yox, Əbdək ölməsə, mən ölməliyəm.

Əbdək gəlir.

Ə b d ə k. Bütün şəhərin igidləri qanlı vuruşma meydanındadır. Siz kimi gözləyirsiniz?

T o ğ r u l. Aha, sən öz ayağında gəlib çıxdın. Səni öldürəndə bir dəfə də uf desəm, anamın südü mənə haram olsun.

Ə b d ə k. Toğrul, sənin başına havamı gəlmişdir? Elimiz, obamız alov içindədir. Amma sən dostuna qılınc qaldırırsan. Ar olsun sənə, Toğrul, ar olsun!

T o ğ r u l. Sən məni el içində rüsvay etdin. Sən Afaqa göndərdiyim elçini geri qaytardın. Mənim elçimi geri qaytarmaq?

Ç i n g i z. Bəsdir, Toğrul. Bu sözlərin yeri deyil. Sən Əbdəkin yanında bizim cəngavər şənimizə ləkə vurma, gedək!

T o ğ r u l. Sən mənim dostumsan, yoxsa düşmənim? Siz məni Afaqdan ayırmaqmı istəyirsiniz?

Qılıncını çəkir.

Ə b d ə k. Qılıncla sevgi tutmaz, Toğrul! Sən cəngavərsən, get qılıncınla düşmənə zərbə endir!

T o ğ r u l. Mənə ağıl öyrətmə, qorxaq!

Vuruşurlar.

Ç i n g i z (*onları aralamağa çalışır*). Toğrul, ayrılın! Əbdək, bəsdir! Vəhşi xəzərlər irəliləyir. (*Çağırır*) Köməyə gəlin! Köməyə gəlin! (*Onlar daha da bərk vuruşduğu zaman, Afaq evdən həyəcanla çıxıb, onların arasına girir*)

A f a q. Qardaşım, bu nədir? Siz nə edirsiniz?

Ə b d ə k. Mənim sevimli bacım, qorxdun, eləmi?

A f a q. Vətənin cəngavərləri beləmi ad çıxarırlar? Bülbüllər ötən gözəl şəhərimiz bayquş yuvasına dönsə, siz müqəssir olacaqsınız!

Ə b d ə k. Sən get, bacıcan! Mən ona sevməyin qaydasını öyrədəcəyəm.

T o ğ r u l. Aman Allah, onu son dəfə gördüm. Onun çöhrəsi gözlərimi qamaşdırdı. Daha mən düşmənimi görə bilmirəm.

A f a q. Əbdək, əziz qardaşım, sən nə edirsən? Dəstəgülün qardaşına əl qaldırmaq?

Ə b d ə k. Günah məndə olmadı, Afaq. O, məni qorxaq adlandırdı. Eh, görünür, taleyim belə imiş ! İndi mənimlə Dəstəgül arasında tikanlı bir ağac bitdi. Məndən Dəstəgülə salam yetirməyi unutma. De ki, Əbdək ölüm dəqiqələrində də onun eşqindən qüvvət alacaq.

A f a q. Deyərəm, qardaşım, deyərəm.

Ə b d ə k. Mən aslanı bu qılıncla öldürmüşdüm. Al, mən həmişə yanında olmayacağam, özünü də, Dəstəgülü də düşməndən qoru!

A f a q Sağ ol, qardaşım. Heç bir düşmən mənim üçün qorxulu deyildir.

Ə b d ə k. Sağlıqla qal, mənim igid bacım! (*Gedir*)

A f a q (*qılıncı divara söykəyir*). Toğrul, Toğrul, sən məni qılıncla xatırlayırsan. O isə... Ah, ey böyük Tanrı, mən onun sözlərini bir də eşidəcəyəmmi? (*Qılıncı götürərək*) Yox, bu qanlar, məni də, sevgimi də vaxtsız öldürəcəkdir. Amma nə üçün? İnsan dünyaya böyük bir məhəbbətdən zövq almaq üçün gəlməyirmi? (*Bu anda Dəstəgül çiynində səhəng, bulaq başından qayıdır*) Of, Dəstəgül, Əbdək, bax, indicə getdi, görüşdünüzmü?

D ə s t ə g ü l. Yox, tale bizi görüşdürmədi. Mən onu çeşmə başında, çinarın altında çox gözlədim. Yenicə doğan günəşi onsuz qarşıladım.

A f a q. Əbdək çox kədərli idi. Sənə dönə-dönə salam yollayırdı.

D ə s t ə g ü l (*səhəngini yerə qoyur*). Mənim də könlüm dərdlidir. Afaq, ölümə gedən Əbdək deyil, mənim eşqimdir. Ölüm Bərdəni qara bulud kimi çulğamışdır. Hara baxırsan, səssizlikdən qulaq tutulur. Şəhər elə bir qəbiristandır. Bu əlindəki qılınc nədir?

A f a q. Əbdək verdi, "lazım olar!" dedi. Eh, Allah bilir kim öləcək, kim qalacaq...

D ə s t ə g ü l. Qoy biz mahnı səsi eşidib, ölümü unudaq, Afaq. O gözəl nəğməni oxusana!..

A f a q (*qılıncı divara söykəyir*). Bax, gün doğdu. Necə də parıldayır. Bizim də bəxtimiz belə parıldasaydı! (*Rudunu götürüb sinəsinə basır*) Dəstəgül, görəsən bir də ona rast gələcəyəmmi?

D ə s t ə g ü l. Kimə, kimə, Afaq?

A f a q. Heç, o bir xəyal kimi göründü. Bir xəyal kimi də süzülüb getdi. Əbdək onun qəzəllərini oxuyurdu. Nə gözəl şair imiş! Hər sözü bir hicran qədər güclü idi. (*Rudunu çalır, həzin və titrək bir səslə oxuyur*):

İndi ki, mən həsrət qaldım bu dünyada bir dildara,
Səyyah kimi üz qoymuşam bu diyardan, o diyara.
Könlümün bu qəmlərini, ciyərimin al qanıyla,
Çoxdan bəri hey yazıram qayğı bilməz divarlara.

Cəbhədən müdhiş bağırtılar eşidilir, qılınc səsləri get-gedə yaxınlaşır. Afaq, Dəstəgül həyəcanla o tərəfə boylanırlar.

D ə s t ə g ü l. Bax, görürsənmi? Xəzərlər şəhərə doluşdu. Bərdənin qanlı günləri başlandı. Of... Adamın tükləri ürpəşir. Niyə insanlar vəhşi heyvan kimi bir-birini yeyir. Bu qırğınlar nə üçündür, Afaq?!

A f a q. Bir qarış torpaq üçün. Tökülən qanlar, ölən insanlar, göz yaşları – hər şey, hər şey bu qara torpaq üçündür. Aman ya rəbbi, o qoşundurmu, yoxsa ucsuz-bucaqsız bir insan dənizidirmi?

D ə s t ə g ü l. Gəl, Afaq, gəl biz də köməyə gedək!

Bu zaman şəhərdən qalxan alov havada əks edir. Qızlar sarsılaraq baxırlar.

A f a q. Od vurdular, yandırdılar. Oh, gözlərin çıxsın, vəfasız dünya!

D ə s t ə g ü l. Ora bax, Afaq, oxlar göydən quzğun kimi tökülür.

A f a q. Bizimkilərdən yıxılanlara bax. Can, gör necə vuruşurlar!

D ə s t ə g ü l. Gəl, Afaq, gedək onların yarasını bağlayaq! Bəri gəl.

Dəstəgül Afaq ilə bərabər getmək istərkən, birdən dayanırlar. Gözləri böyümüş halda dal-dalı addımlayırlar.

A f a q. Bu nədir, mən yuxumu görürəm? Dəstəgül, o gətirdikləri Əbdək deyilmi?

D ə s t ə g ü l. Yox, yox, o deyil! Ola bilməz! (*İki nəfər cəngavər qollarının üstündə, bərk yaralanmış Əbdəki gətirib çardağın altında yerə uzadırlar. Dəstəgül dəhşətdən böyümüş gözləri ilə ona baxır*)

A f a q (*qardaşının üstünə atılaraq*). Of... Əziz qardaşım. Kaş ki, gözlərim kor olaydı, sənin bu qanlı sinəni görməyəydim!

1-c i c ə n g a v ə r. Namərdlər arxadan vurdu, qızım. Toğrulun qılıncı daldan dəydi.

D ə s t ə g ü l. Yox, yox, bu ola bilməz! Toğrul Əbdəkimi vurdu?

1-c i c ə n g a v ə r. Ağlama qızım, ağlama Afaq! Belə mərd igidlərin bacısına göz yaşı yaraşmayır.

Ə b d ə k. Məğlub olduq, bacıcan! Düşmənlər qabaqdan ox yağdıranda, dostlar daldan qılınc vurdular. Qan su yerinə axdı...

1-c i c ə n g a v ə r. Qızım, Afaq, sən bunun yaralarını bağla. Biz yenə qayıdarıq! Gedək, bir də bəxtimizi sınayaq!

D ə s t ə g ü l. Əmican, bəs Toğrul özü hanı?

1-c i c ə n g a v ə r. Toğrul? (*sükut edərək*) O sənin nəyindir?

D ə s t ə g ü l. Qardaşımdır; yoxsa onun başına bir iş gəldi?

1-c i c ə n g a v ə r. Təqsir özündə oldu, qızım. Öz doğma balam da olsaydı, mən onun günahından keçməzdim!

D ə s t ə g ü l. Demək ölmüşdür! (*Ağlayır*)

1-c i c ə n g a v ə r (*Dəstəgülə*). Qardaşın vətənə ləkə vurdu. Mən onun atası olsaydım göz yaşıma heyfim gələrdi. Gedək! (*Cəngavərlər gedirlər*)

Ə b d ə k. Ağlama, Dəstəgül! Yaxın gəl, yaxın gəl, məni vuran sənin qardaşın Toğruldur. Onun qılıncı düşmənə yox, sevgiyə dəydi! (*yerində dirsəklənərək*) Ağlamayın, mənim əzizlərim. Mərd igidlərimiz qılınc çaldı, ox süzdürdü. Qalanın qapılarında xəzərlərin qəbri qazıldı. Of, mən ölürəm... Aşiq olanlara ölüm də xoşdur. Dəstəgül! (*Yıxılır*)

A f a q. Get anamı çağır, Dəstəgül! (*Dəstəgül yüyürüb gedir*) Əziz qardaşım, mən and içirəm qanını yerdə qoymayacağam! (*Birdən sükut edərək*) Ancaq mən kimdən hayıf alacağam?

Bu halda həyətə doluşan xəzərlər müxtəlif tərəfə dağılışırlar. Onlardan biri Afaqı görüb dayanır.

X ə z ə r. Aha, Bərdə gözəli, yanaqların yeni doğmuş ay, gözlərin ahu gözləridir.

A f a q (*səksənir*). Sən kimsən? (*Qorxub geri çəkilərkən, gözü qılınca sataşır, tez onu götürür*) Çəkil!

X ə z ə r. O incə barmaqlara polad qılınc yaraşmayır. Bərdə gözəli, at yerə o qılıncı, təslim ol! Səni zəngin saraylara qənimət aparacağam, mənim də küskün taleyim güləcək. Təslim ol!

A f a q. Bir addım da irəli gəlsən, öz qanında boğulacaqsan!

D ə s t ə g ü l ü n s ə s i. Afaq, köməyə gəl! Afaq!..

X ə z ə r. Bax, onu da aparırlar. Bu gündən sonra bütün Bərdə gözəlləri bizim ixtiyarımızdadır.

A f a q (*o tərəfə yüyürmək istəyərkən, Xəzər onun yolunu kəsir*). Çəkil deyirəm sənə! (*Qılıncla kəskin bir zərbə endirir*) Unutma ki, Bərdə qızlarının beşiyi köhlən at belidir, oyuncaqları da polad qılınc!

Vuruşurlar.

X ə z ə r. Qorxusundan yanağında göz yaşı parıldayan bu qız qılınc oynatmağı da bacarırmış. Sən qılınc zərbəsinə dözməyəcəksən! Gedək zəngin saraylara!

A f a q. Doğma gülşənini sevən bülbülün ən böyük düşməni qızıl qəfəsdir. Saraya məni yox, mənim vurduğum qılınc yaralarını hədiyyə apar! Al, bu da biri! (*Xəzəri vurur. O, dizi üstə qapanır*)

X ə z ə r. Köməyə gəlin! Köməyə gəlin! (*Afaq ona yaxınlaşır*) Amandır, məni öldürmə, yalvarıram, keç günahımdan.

A f a q. Ye bu torpaqdan doyunca!

X ə z ə r. Mən bu torpağı necə yeyim?

A f a q. Elə isə öləcəksən!

X ə z ə r. Yalvarıram, sənə əzrail olmaq yaraşmayır, sən mələksən!

A f a q. Ye bu torpaqdan, deyirəm sənə.

X ə z ə r. Sizlərdə adət belədirmi?

A f a q. Bəs bu qədər vuruşmaq, günahsız insan qanı tökmək, bu gözəl sarayları yandırıb külə döndərmək nə üçündür? Qoy səni göndərənlər bilsinlər ki, adətimiz belədir! Düşməni məğlub edəndə, biz ona doyunca torpaq yedirdirik. (*Vurub öldürür. Yüyürüb Dəstəgül tərəfə getmək istərkən, bir dəstə xəzər onu əhatə edir. Afaq yenə də vuruşur, amma qılınc əlindən yerə düşür*)

B i r X ə z ə r. Aparın, bu mələk saraylara layiq bir hədiyyədir.

A f a q. Əbdək, qardaşım, gəl!

Dəstəgülün səsi: "Yox, məni apara bilməyəcəksiniz, ölərəm, getmərəm!" Afaqı sürüyüb aparırlar. O, dartınırsa da, xəzərlərin qolları arasından çıxa bilmir. Bu zaman Əbdək gözlərini açır. Güclə özünü doğruldaraq yüyürmək istərkən yıxılır. Sürünə-sürünə irəliləyir.

Ə b d ə k. Ulu Tanrım, sən özün şahid ol ki, müqəssir mən deyiləm! (*Yenə sürünür*) Əlvida, Afaq, əlvida!

Gücdən düşüb üzü üstə yıxılır

P ə r d ə

DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Gəncə yaxınlığında bir ovlaq. Yaşıl bir təpə. Uzaqda çadırlar ağarışır. Təpənin başında şah dayanıb uzaqlara baxır. Arxadan gələn vəzir ona yanaşır. Şah onun gəldiyini hiss edərək, ona tərəf dönür.

Ş a h. Vəzir, Nizamini çağırmağa gedən qasid hələ qayıtmamışdırmı?

V ə z i r. Xeyr, şahım, ondan yenə də bir xəbər yoxdur. Görünür, Nizami həddindən artıq məğrurdur.

Ş a h. Düz deyirsən, vəzir, mən onu əsərlərindən tanımışam. Nizami Qaf dağı kimi məğrur və əyilməzdir.

V ə z i r. O, nə qədər məğrur olsa da, hökmüdarın qarşısında əyilməlidir, şahım!

Ş a h (*kimi isə görərək*). Bu gələn atlı kimdir? Bizim qasid deyilmi? O, yenə təkdir?

Q a s i d (*gəlir, şaha təzim edir*). Fərmanınızı ona yetirdim, şahım!

Ş a h. Nizami gəlmədimi? Bu nə cəsarətdir?

Q a s i d. Xeyr, Nizami hüzurunuza gələcəkdir.

V ə z i r. Mən sizə ərz elədim, şahım, o, hökmdarın fərmanından boyun qaçıra bilməz. Nizami şairdir, amma siz hökmüdarsınız!

Q a s i d. O əvvəlcə gəlmək istəməyirdi... Bərdənin fəlakətindən xəbər tutanda...

Ş a h (*onun sözünü kəsərək*). Gedə bilərsən.

Qasid təzim eləyib gedir.

V ə z i r. Şahım, Bərdədən alınan xəbər doğrudan da acıdır. Nizami düz deyirmiş, vəhşi xəzərlər şəhərə dolub daşı-daş üstündə qoymamışlar. O böyük sarayların nə izi qalmışdır, nə də tozu.

Ş a h. Doğrudanmı? Bu heç yaxşı olmadı, vəzir, mən buna ürəkdən təəssüf edirəm. O yerlərə ova çıxarkən, insan dünyanın hər bir dərdini unudurdu. Təəssüf, çox təəssüf!

Q a s i d. Aha, Munis də gəlir.

V ə z i r. Yəqin Gəncə şairləri ilə deyişməkdən qayıdır. Şirvan sarayının belə şairləri var ikən, sizin də könlünüz hər zaman güləcəkdir, şahım. Siz öləndən sonra da sizi əbədi yaşadacaqdır.

Ş a h. Amma Nizami ayrı aləmdir, vəzir, onun şeirlərində ilahi bir qüdrət vardır.

M u n i s (*Gəncə valisi ilə gəlib şaha təzim edir*). Şikarınız uğurlu olsun, şahım!

Ş a h. Sağ ol, Munis. Söylə görüm, Gəncə şairləri ilə deyişdinmi?

M u n i s. Bütün deyişmələrdə böyük hökmdarın adını göylərə ucaltdım, şahım!

Ş a h. Nizami ilə qarşılaşdınmı?

M u n i s. Müqəssir özü oldu. Qarşıma çıxmağa cəsarət etmirdi. Dedim: "Şair, adın dillər əzbəridir. Hünərini göstər!" Dedi: "Mən böyük Munislə qabaqlaşmağa utanıram".

Ş a h. Doğrudanmı? Munis, doğrusu qulaqlarıma inana bilmirəm, Nizami həqiqətən belə cəsarətsizdirmi? Yox, ifrata varırsan, Munis.

M u n i s. Şahı aldatmaq ən böyük cinayətdir. Mən həqiqət aşiqiyəm, mənim vicdanım ləkə götürməz. Gəncə valisi özü söyləsin.

V a l i. Munis doğru buyurur. Mənim Nizamidən şikayətim vardır, şahım. O, Məhsəti Gəncəvidən dərs almışdır. Özü də xırda qoşmalardan başqa heç nə yaza bilmir.

Ş a h. Xırda qoşmalar?

V a l i. Bəli, bəli, onun adı var, özü yoxdur. O başqalarının tərifi ilə yaşayır.

Ş a h. Yox, Nizaminin hər bir misrası almaz kimi itidir. Ürəklər daşdan da olsa, onları kəsib özünə yol açacaqdır.

V a l i. Hökmdar özü bilən yaxşıdır. Gələr, görərsiniz. Dinsiz üsyankarları belə sevirsinizsə, Nizamini də sevəcəksiniz.

Ş a h. Sən yanılırsan, Vali, mən Nizaminin qəzəllərini ürəkdən sevmişəm. Onlar doğrudan da, nadir incilərdir. Şirvan sarayı bu nadir inciləri yaradan ustaya malik ola bilsə, böyük İsgəndər özü mənə qibtə edəcəkdir.

M u n i s. Gəncə valisi haqlıdır, şahım. Mən həqiqət aşiqiyəm, mənim vicdanım ləkə götürməz. Nizaminin işlədiyi cinayəti mən sizdən gizlətmək istəmirəm.

Ş a h. Cinayət? Kimi öldürmüşdür? Vali, bu nə sözdür?

V a l i. Adam öldürsəydi, mənə bu qədər təsir etməzdi. O, Məhsəti xanımla birləşib, böyük hökmdarı xalq içərisində rüsvay edir. Belində xəncər gəzdirən əxiləri başına toplayıb, xalqı üsyana çağırır. Mən Məhsətinin həcvlərini öz qulağımla eşitdim.

Ş a h. Bəsdir. Bu sözlərin biri doğru olsa, and içirəm gözə görünməz böyük Tanrıya, mən Nizamini də, Məhsətini də daşqalaq etdirəcəyəm. Amma siz uşaq kimi sadəsiz. (*Cibindən bəyazı çıxardır*) Bu qəzəllər qoşma deyildir, gövhərdir. Xalq onu belə şeirləri üçün sevir.

M u n i s. Bəlkə də biz yanılırıq, ola bilər. Sizi bu rəyə gətirən Xaqanidir. O, mənim düşmənimdir. Məni gözdən salmaq üçün Nizamini tərifləyir. Mən həmişə sizdən gizlədirdim. Amma daha dözə bilmirəm. Hər şeyi açıb deyəcəyəm: Nizaminin "Sirlər xəzinəsi"ni xatırlayırsınızmı? O, ölkəni xarabaya döndərməkdən zövq alan zalım Ənuşirəvanın simasında sizi təsvir etmişdir.

Ş a h. Aha, bu çox qəribədir. Demək, mən bayquşların nəğməsindən həzz alıram, eləmi?

M u n i s. Mən həqiqət aşiqiyəm, şahım!

V ə z i r. Şahım, Bərdədən qasid gəlmişdir. O bizdən kömək istəyir.

Ş a h. Gözəl Bərdə xarabaya dönəndən sonra bu kömək nəyə lazımdır?

V ə z i r. Əsir düşmüş bərdəliləri vəhşi xəzərlərin pəncəsindən xilas etmək lazım deyilmi? Şahım unutmayın ki, bir zamanlar Şirvanı düşmənlər hədələyəndə, Bərdə cəngavərləri bizə kömək əlini uzatmışdı.

Ş a h. Vəzir, sən bu tarixi nə üçün xatırlayıb mənim nəşəmi korlayırsan? Mən o zaman heç kimə yalvarmadım.

V ə z i r. Qardaş qardaşa yaman gündə gərək olar, şahım!

Ş a h. Onu çağırtdır gəlsin!

Vəzir baş endirib gedir.

M u n i s. Siz bərdəlilərə borclu deyilsiz, şahım.

Ş a h. Doğrudur, mən heç kimə borclu deyiləm. (*Vəzir Əbdəklə bərabər qayıdır. Əbdəkə*) Səni buraya kim yolladı?

Ə b d ə k. Bərdəlilər yolladı, böyük hökmdar!

Ş a h. Kömək istəyən adam əvvəlcədən xəbər verərdi.

Ə b d ə k. Biz dedik, özümüz onlara üstün gələrik. Düşmənlərimiz xeyli qüvvətli imiş.

Ş a h. Yaxşı, şəhər yanıb külə dönəndən sonra, mənim köməyimdən nə çıxar?

Ə b d ə k. Biz xəzərlə vuruşub əsirlərimizi xilas edə bilərik.

Ş a h. Elәsə, çalışaram sizin ricanıza əməl olunsun.

Ə b d ə k. Mən rica etməyə yox, tələb etməyə gəlmişəm.

Ş a h. Necə?

Ə b d ə k. Siz nahaq acıqlanırsınız, şahım. Xatırınızdadırmı, bərdəlilər Şirvan qalasını müdafiə edərkən, yüzlərcə qurbanlar vermişdilər. Bərdə cəngavərləri ilə bərabər Şirvan qalasını düşmənlərdən mən də bax, bu sinəmlə müdafiə etmişəm. Borclu-borcluya belə cavab verməyə haqlı deyildir.

Ş a h. Eşidirsinizmi? Mən heç kimə borclu deyiləm! Gəldiyin yol ilə geri qayıt! Səni göndərənlərə söylə ki, Şirvan hökmdarı qorxaqları müdafiə etməyəcəkdir.

Ə b d ə k. Mən onların adından sizə cavab verə bilərəm. Qoy, bütün dünya şahid olsun ki, daş ürəkli, quş beyinli hökmdarlar ana vətənin qəlbinə yara vurmaqdan həzz alırlar.

Ş a h. Görünür, sən də ölümdən həzz alırsan. Vəzir, bunun beyni xarab olmuşdur. Başı bədənindən ayrılarsa, ağlı başına gələr. Aparın, gün batanda dar ağacından asılacaqdır, sonra da baş kəsiləcəkdir.

Vəzir. Şahım, qasidi öldürmək adətdən kənar işdir.

Ş a h. Sus, get mənim fərmanıma əməl et!

Ə b d ə k. Bu ölüm məni qorxutmayır, ey şah! Lakin bu qan yerdə qalmayacaqdır. Şahlar bizim qanımızda boğulacaqdır.

V ə z i r. Xarabaya dönmüş bir mahalın qasidini öldürmək? Yox, yox, insan ürəyi buna tab gətirməz, şahım!

Ş a h. Nə qədər fəryad qoparsan da, fərmanım qətidir! Kimi gözləyirsən, vəzir?

V ə z i r (*baş endirir*). Hökmdarın əmri Allah fərmanıdır, şahım.

Ə b d ə k. Dayanın, siz də şahid olun: mən düşmənə sinəsini qalxan tutub on yara almış bir cəngavərəm. Hökmüdarınız isə, əli qanlı, həris bir cəlladdır. Qoy onun bu zülmündən sonsuz göylər də fəryada gəlsin! (*Əbdəkin qollarını bağlayırlar*)

Ş a h. Aparın!

Aparırlar.

M u n i s. Bax, Nizaminin bütün dostları belədir, şahım! Onun qəzəllərini oxuyan hər kəs mələk kimi məsum da olsa, nəhayət belə bir asi olur.

V ə z i r. Şair adı ilə fəxr edən insan, gərək başqalarının fəlakətində özü üçün səadət axtarmasın. Məncə, dünyada bundan böyük cinayət yoxdur.

Q a s i d (*gəlir*). Şahım, Nizami qulluğunuzda hazırdır. Gəlsinmi?

Ş a h. Gəlsin! (*Qasid Nizamini gətirir. O, şaha təzim eləyir*)

N i z a m i. Əfv edin, ey şah! Gecikməyim səbəbsiz deyil.

Ş a h. Son qəzəlinizi oxudum, şair. Bütün sözləriniz ürəyimdəndir.

Bu doğrudur, ədalətə arxalanır hər bir zəfər,
Hər zülmüdən, haqsızlıqdan yer üzündə doğar zərər.
Öz eybinə örtük olur insanların səxavəti,
Hünərləri pərdələyir qara fikir, paxıl kəslər.

V ə z i r. Doğrudan da, gözəl rübaidir, şahım. Şairin məsləhəti bizə çox xeyir verəcəkdir.

Ş a h. Şairin bizdən xahişi nədir?

N i z a m i. Yalnız bircə arzum vardır, ey şah!

Ş a h (*Vəzirə*). Bu gün böyük bir işrət məclisi qurulsun, saqilər gərdişə çıxsın!

V a l i. Gəncənin ən gözəl bağçalarından birində böyük süfrə açılmışdır, şahım!

Ş a h. Gəncə yaxınlığındakı yeddi para kənd şairə bağışlansın! (*Vəzirə*) Gedək, qoy şairin lətif qəzəlləri bizim ruhumuzu oxşasın.

N i z a m i. Ey şah, mənim deyəcəyim sözlər, oxuyacağım qəzəllər sizi yalnız kədərləndirə bilər.

Ş a h. Bu görünən bağlar, bağçalar da sənə azlıqmı edir? Sən nə üçün belə kədərlisən?

N i z a m i. Bahar fəslində şaxta vurmuş bir bağçanın bülbülü şən nəğmələr oxuya bilərmi?

M u n i s. O, hər zaman sizin iradənizə qarşı olmuşdur.

Ş a h. Sən dayan, Munis!

M u n i s. Mən həqiqət aşiqiyəm, şahım. Mənim vicdanım ləkə götürməz.

N i z a m i. Həqiqət aşiqi? Yox, nəfəsindən yalan qoxusu gələn insanın sözü ayın gül camalına nəqş olunsa da, yenə iyrəncdir.

Ş a h. Şairin belə kədərlənməsi yəqin səbəbsiz deyildir?

N i z a m i. Ey hökmdar, gözəl Bərdəni yandırıb külə döndərdilər. Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri də məhv olub getdi. Böyük bir ölkənin xəstə qəlbinə yenə sağalmaz bir yara vuruldu. Analar övladlarından, bacılar qardaşlarından ayrı düşdü. Odur, baxın, Bərdənin yaralı igidləri sizdən kömək istəyir. Qardaş qardaşdan kömək istəyir. Of, mənim elə bir qüvvətim olaydı ki, qılıncların xarabaya döndərdiyi vətəni qələm gücünə gülşənə çevirəydim. Hanı elə bir hökmdar ki, bu xarabaları görərkən, ürəyindən qopan ah səsi bütün dünyanı titrətsin?!

M u n i s. İndi gördünüzmü, şahım? O, yenə də sizə böhtan atır!

Ş a h. Şair, mən səni üsyan etməyə çağırmadım. Nəşəni korlayan şairə mənim ehtiyacım yoxdur. Sarayımda bələləri onsuz da azlıq etmir. Xaqaninin şeirlərini yəqin ki, oxumuşsan. Onun göz yaşları artıq məni təngə gətirmişdir. O da üsyan etməkdən zövq alır.

N i z a m i. Şairi Xaqani kimi qolu zəncirli bir qula çevirmək olar. Onu zindanlara da atmaq olar. Lakin, azad xəyallarını zəncirləməyə hökmdarların belə gücü çatmaz.

Ş a h. Şair, mən səni öz sarayıma dəvət edirəm.

N i z a m i. Ey şah, unutmayın ki, yurdumuzun böyük şairi Əbülülanı zindanda çürüdən saray oldu. Şairlər peyğəmbəri Xaqaninin də yolu orayadır.

Ş a h. Onların hər ikisi üsyankardır... Yox, şair, sənin də dalğın çöhrəni bürümüş kədər buludları görünür, heç zaman dağılmayacaqdır. Sənin səsindən şikayət yağır.

N i z a m i. Müqəssir mən deyiləm. Nə etmək ki, hökmdarlar bayquşu bülbüldən çox sevirlər!

Ş a h. Aha, demək Munis haqlı imiş. Sən məni zalım Ənuşirəvana bənzədirsən, eləmi?

N i z a m i. Mən yalnız həqiqəti yazmışam, hökmdar!

Ş a h. Həqiqət, həqiqət!.. Şairlərdən başqa bu yükü daşıyan yoxdurmu?

N i z a m i. Həqiqət doğrudanmı yükdür? Lakin bu yükü yalnız ürəyi olan insanlar daşıyır.

Ş a h. Vəzir, söylə ki, Nizami gəldiyi yol ilə geri qayıtsın.

V ə z i r. Şairin əlindən zəhər içmək də xoşdur, şahım. Nizami belə rəftara layiq deyildir.

Ş a h. Onun özünü də, əsərlərini də oda atmaq belə azdır!

N i z a m i. Ey hökmdar, mən sənin zülmündən şikayət edən məzlumların ah-naləsiyəm! Mən parçalanmış bir ölkənin şikəst ürəyindən qopub gələn bir fəryadam! Mən "Sirlər xəzinəsi"ndə olanların yüzdə birini demişəm. Mən bir güzgüyəm ki, sənin həqiqi simanı göstərmişəm. Əgər sifətin eybəcərdirsə, onun ləkəsini təmizlə! Bəs nə üçün güzgünü sındırırsan?

Ş a h. Vəzir, fərmanıma əməl olunsun!

V ə z i r. Hökmdarın əmri Allah fərmanıdır, şahım.

Nizami məğrur addımlarla gedir, hamı onun ardınca baxır.

M u n i s. İndi gördünmü, şahım, mən həqiqət aşiqiyəm, mənim vicdanım ləkə götürməz!

Ş a h (*Valiyə*). Sən haqlısan!

V a l i. Şahım, o, Məhsətinin fikirlərini təkrar edir. Nizami onun şagirdidir, o, bütün cavanları zəhərləyib yoldan çıxardır.

Bu anda geridən qalmaqal qalxır: "Qaçdı, qoymayın, tutun!" səsləri eşidilir.

V ə z i r. Bu nə səs-küydür? Nə olmuşdur?

M ü h a f i z l ə r d ə n b i r i (*gəlir, şaha təzim edir*). Şahım, Bərdədən gələn Əbdək gözətçinin xəncərini qoparıb bizdən iki nəfəri öldürdü. Özü quş kimi ata sıçrayıb qaçdı.

Ş a h. Bu saat onun dalınca bir dəstə atlı göndərin! Yerin dibində də olsa tapılsın!

Mühafiz yüyürüb gedir.

Vali, biz ondan qisas almalıyıq!..

V a l i. Doğrusu, mən xalqın qəzəbindən qorxuram, şahım! Məhsətini sevməyən çox azdır. Bütün Gəncə onun başına and içir. Ona yaxın durmaq olarmı? Beli xəncərli igidlər məni tikə-tikə doğrarlar.

Ş a h. Gəncədə özündən başqa tərəfdarın yoxdurmu, Vali?

V a l i (*tərəddüd içində*). Hökmdarın əmri Allah fərmanıdır, şahım!

Ş a h. İndi mənim fərmanımı dinlə, Vali! Məhsəti burada, bax, mənim ayağımın altında daşqalaq edilsin! Bu Nizaminin sinəsinə dağ çəkər. O, mənim təklifimdən boyun qaçırdı. Mən özüm ondan intiqam alaram. Durma, get! Mən bu üsyankarlar yuvasına od vuracağam. Qoy Gəncədə şair səsi yox, bayquş naləsi ucalsın!

P ə r d ə

BEŞİNCİ ŞƏKİL

Yenə orada, səhər tezdəndir. Günəş yeni-yeni tülu edir. Hər tərəf bomboşdur. Dərin sükut içində quşların həzin-həzin nəğmələri eşidilir. Birdən iki nəfər şəhərli görünür. Onlar elə bir qorxa-qorxa ətrafı dinləyirlər.

1-c i ş ə h ə r l i. Eh... fani dünya!

2-c i ş ə h ə r l i. Nə yaman ah çəkdin, əmican!

1-c i ş ə h ə r l i. Oğlum, bir azdan Məhsəti xanımı buraya gətirəcəklər. Dünən padşahın çadırları, bax, burada qurulmuşdu.

2-c i ş ə h ə r l i. Əmican, niyə həmişə yaxşı adamları öldürürlər? Dünyada pis adam azdır?

1-c i ş ə h ə r l i. Nə bilim, oğlum? Görünür dünyanın bünövrəsinə daş qoyan namərd olubdur.

2-c i ş ə h ə r l i. O daş yığınını görürsənmi? Onları yəqin Məhsəti xanımın üstünə yağdıracaqlar.. Of, adamın bədəninə üşütmə düşür. Axı, sən demədin onun günahı nədir?

1-ci şəhərli. Nə olacaq, bu dünyada doğru söz danışmaqdan böyük günah yoxdur. Bax, Vali gəlir. Gedək, ağacın dalında gizlənək, görək axırı nə olar.

2-ci şəhərli. Gəlsənə gedib əxiləri çağıram, Valinin dəstəsinə hücum çəkib Məhsətini qurtaram. Hə, nə deyirsən, əmican?

1-ci şəhərli. Yox, oğlum, bundan heç bir şey çıxmaz. Nahaq yerə cavanlarımızı bada verməyin. Vali insan qanına çoxdan hərisdir. Gedək, sonra gəlib yalvararam. Bəlkə ürəyi yumşaldı, Məhsəti xanımın günahından keçdi. Gedək, oğlum! (*Gedirlər*)

Vali (*bir neçə mühafizəçi ilə gəlib dayanır*). Bu işdən bir adam da xəbər tutmasın. Sizlərdən kim bu sirri açsa, onun dilini kəsdirərəm!

1-ci mühafizəçi. Doğrudur, Vali həzrətləri, xalq eşitsə, şəhərdə iğtişaş qalxar.

Vali. Ehtiyatlı olun, sizdən başqa buraya bir insan ayağı dəyməsin!

1-ci mühafizəçi. Baş üstə, o edam olunan zaman, burada bir milçək belə səslənə bilməz. (*Gedir*)

Vali. O, hökmdarın da, mənim də sinəmə dağ çəkmişdir; yalnız o öləndən sonra gözümə yuxu gedəcəkdir. (*Qolları bağlı Məhsətini bir neçə mühafizəçi əhatə edib gətirir*) Dayanın, böyük hökmdarımız bu yeri nişan verdi. Məhsətinin qəbri burada qazılacaqdır. (*Mühafizəçilər onun qollarını açırlar. Vali ona yaxınlaşır, istehza ilə*) Böyük şairə, izn ver son dəqiqələrində üzünə doyunca baxım.

Məhsəti. Çəkil, mənim üzüm bir aynadır, bu aynada insan qanına boyanmış simanı görüb qorxarsan.

Vali. Eşidirsinizmi o nə deyir? Sənin başına bəla gətirən də acı dilindir.

Məhsəti. Amma yenə də qorxan mən deyiləm, sənsən, Vali həzrətləri!

Vali. Mənim heç nədən qorxum yoxdur. Bütün Gəncə mənim adım gələndə zağ-zağ əsir.

Məhsəti. Yalandır, səni bu biyabana gətirən də qorxudur. Sənin başındakı papaq deyil, ifritə qadın ləçəyidir.

Vali. Bu mənasız qürurdan əl çək! Sənin bu sözlərin mənim qulağımda bir milçək vızıltısıdır. Budur, bax, sənin ki, qorxudan belin əyilib ikiqat olmuşdur.

Məhsəti. Namərd, mən yerə tərəf əyilərkən, burada, bu vəfasız torpaqda, vaxtsız ölən gəncliyimi axtarıram.

1-ci şəhərli (*yoldaşlarıyla bərabər gəlir*). Vali həzrətləri, məni bağışlayın. Bu acı xəbəri eşidəndə, ürəyim tab gətirmədi. Gecə yarıdan sizin yolunuzu gözləyirdim.

Vali. Bunu sənə kim dedi, qoca?

1-ci şəhərli. Vali həzrətləri, bütün şəhərdə Məhsətinin daşqalaq olunmasından danışırdılar. Onun ana mərhəmətindən hamı nəvaziş görmüşdür. Amma siz onu öldürmək fikrindəsiniz.

Vali. Bu, hökmdarın fərmanıdır, qoca.

2-ci mühafizəçi (*yüyürüb gəlir*). Vali həzrətləri!..

Vali. Nə var? Nə olmuşdur?

2-ci mühafizəçi. Şəhərdən sel kimi bir izdiham axıb gəlir!

Vali. Sən dəlimi olmuşsan, izdiham nədir? (*Mühafizəçilərə*) Bu saat qabaqlarını kəsin! Birini də yaxına buraxmayın!

2-ci mühafizəçi. Onların qabağınca şair Nizami də gəlir. Mən ona toxuna bilərəmmi?

Vali. Uzun danışma, qorxaq tülkü, bir addım da irəli gəlsələr, sənin boynun vurulacaqdır. Get, fərmanıma əməl et. Tez!

2-ci mühafizəçi. Baş üstə! (*Gedir*)

1-ci şəhərli. Vali həzrətləri, Allahın qəzəbindən qorxmayırsan, insanların naləsini eşit, insafa gəl! (*Valinin qabağında diz çökərək*) Ayaqlarına düşüb yalvarıram, keç onun günahından.

Vali. Bəsdir, qoca, get, bir də gözümə görünmə!

1-ci şəhərli. Belə insana əl qaldıran, Allahın qəzəbinə düçar olar, Vali həzrətləri.

Vali. Sus qoca! Səni o ağ saqqalına bağışlayıram. Çəkil get, yoxsa balaların yetim qalar.

1-ci şəhərli. Gedək, oğul! Bütün Gəncə axıb Məhsətinin dalınca gəlir. Sürüdən ayrılan qoyunu qurd qapar! Biz də gedək, onlara qarışaq!

Gedirlər. Bu anda Nizami, Qivami və Yusif gəlir

Yusif. Şükür Allaha, o sağdır. Nizami, əzizi dostum, onu ölümdən sən qurtaracaqsan!

Məhsəti (*Nizamini görərək*). Gəl, Nizami, gəl, özün şahid ol. İlahi, çox şükür, faciəm nə qədər böyük olsa da, bu müdhiş ölüm daha məni qorxutmayır.

Nizami. Mən gözlərimə inanmaq istəmirəm. Edam üçün gətirilən bu qadın, Gəncənin fəxri Məhsəti xanım deyilmi? Vali, sən əsrimizin qaranlığı içərisində parlayan bu dan ulduzunu söndürməkmi istəyirsən?

V a l i. Yaxın gəl, şair. O, ulduz deyildir, sən Məhsətini yaxşı tanısaydın, onun şirin dilinə aldanıb özünü bədbəxt etməzdin.

Q i v a m i. O, şəhərimizin yeganə zinətidir.

Y u s i f. Onun günahı nədir?

V a l i. Hökmdarı həcv edən mən deyiləm, Məhsətidir. O, padşahı qaniçən, zalım adlandırmışdır. Şəhərimizin cavanlarını azdırıb yoldan çıxardan da odur. Padşahın fərmanı belədir. O gərək burada, hökmdarın nişan verdiyi bu yerdə daşqalaq edilsin.

N i z a m i. Eşidin, ulu göylər! Bu sonsuz mavi səmanın altında, bu güllərin, bu çiçəklərin ətirli qoynunda böyük bir insan ürəyini susdururlar. Lakin, nə üçün? Kimin üçün?

V a l i. O, hökmdarı bayquş adlandırdı. O öləcəkdir. Şirin yuxu üzünə həsrət qalan Gəncənin ürəyi bu gündən sonra rahat döyünəcəkdir.

N i z a m i. Lakin unutma, Vali, Məhsəti Gəncəvi ölsə də, bayquş heç bir zaman dönüb bülbül olmayacaqdır.

V a l i (*Mühafizəçilərə*). Başlayın!

M ə h s ə t i. Adətdir, caniləri belə, dar ağacına apardıqları zaman, dilinə kəlmeyi-şəhadət almağa izn verərlər. İndi mənə qulaq asın!

V a l i. Danış! Qoy o, gözə görünməz Tanrı şahid olsun ki, mən bu adəti pozmaq istəmirəm.

M ə h s ə t i. Mən böyük bir insan eşqinin övladı idim. Həyatımın yelkəni qayalara toxundu.

Heç pozan olmadı qəza-qədəri;
Doğradı ümmidi eşqin xəncəri.
Sevgi badəsini içdimsə, heyhat,
Yenə tapılmadı eşqin gövhəri!

N i z a m i. Aman ya rəbbi, bu insan səsi deyildir, mələk səsidir.

"Heyhat, yenə tapılmadı eşqin gövhəri".

1-ci m ü h a f i z ə ç i (*tövşüyə-tövşüyə gəlir*). Vali həzrətləri, Vali həzrətləri, onlara heç nə əsər etmir. Yoldaşımızı ayaqlayıb öldürürlər. (*Yusifə işarə edir*) Hamısı bunun işidir. Beli xəncərli əxilərin də başçısı budur. Gəlirlər, tədbirin nədir?

V a l i (*əsəbi*). Xəncərlə, qılıncla qabaqlarını kəsin, irəli soxulanların başını bədənindən ayırın!

1-c i m ü h a f i z ə ç i. Baş üstə! (*Yüyürüb gedir*)

V a l i. Onları öz qanlarında boğduracağam! (*Nizamiyə*) Sən də, şair, hökmdarımızın yanında günahkarsan. Bunu sənə bir də xatırladıram. Bundan gözəl fürsət ələ düşməz.

N i z a m i. Aha, günahkaram, doğrudur, mən bunu tamam unutmuşdum!

V a l i. Məhsəti mənim doğma bacım da olsaydı, mən onu öz əllərimlə daşqalaq edərdim.

Q i v a m i. O vaxt heç kim sənə namuslu qardaş deməzdi.

V a l i. Şair, unutma ki, hökmdarın qəzəbi də özü qədər böyükdür. Onun mərhəmətini yalnız bir yolla geri qaytara bilərsən. Məhsətiyə sən özün cəza ver!

N i z a m i. Qəzəb, mərhəmət... doğrudur. Mən hökmdarı çox acıqlandırdım. Günahım böyükdür.

V a l i. Bir də bundan gözəl fürsət ələ düşməyəcək.

N i z a m i. Mən öz günahımı Məhsətinin qanilə yuyub təmizləyəcəm. (*Məhsətiyə yaxın gəlir*)

V a l i. Afərin, Nizami, indi bildim ki, sən həqiqətən böyük şairsən! Bu gündən sonra hökmdarımız səni gözləri üstündə saxlayacaqdır. Qızıllar, evinə dəvə karvanları ilə göndəriləcəkdir. Qoy bütün aləm şahid olsun ki, mən də sənin günahlarından keçirəm.

M ə h s ə t i (*Valiyə*).

Haqqımı əlimdən şəriət aldı;
Hüquqsuz eləyib bu günə saldı.
Qırıldı tərlanlar, boş qaldı bağlar;
Yurdu sənin kimi sarlara qaldı!

Y u s i f. Sağ ol, Məhsəti xanım, öləndə də belə mərd ölmək yaxşıdır!

V a l i (*Bir müddət sükutdan sonra, Nizamiyə*). Bu tərəddüd nə üçündür, şair? Bax, o izdiham sənin dalınca gəlmişdir. Təkrar edirəm, yalnız bir yolun vardır: Məhsətiyə ilk daşı sən özün at! Qoy xalq sənə baxıb onun cəzasını versin... (*Nizami Məhsətiyə lap yaxın gələrkən o təəccüblə Nizamiyə baxır, aralığa daha dərin bir sükut çökür*)

N i z a m i. İnsanların qabağı qılınc-qalxanla kəsildi. Onlar bu faciənin şahidi ola bilmədilər. Qoy bu faciəyə mavi göylər şahid olsun. Mən öz intiqamımı səndən alıram, Məhsəti xanım! (*Hamı Nizaminin üzünə baxır, intizarlı sükut xeyli davam edir. Nizami həyəcanla əyilib Məhsətinin əlindən öpür*)

P ə r d ə

ALTINCI ŞƏKİL

Gəncə, Nizaminin eyvanı qarşısında bağça. Q i v a m i süfrə başında oturub şərab içir. O oxuyur. Arxasından sakit addımlarla gələn N i z a m i n i görmür.

Q i v a m i (*şərabla dolu qədəhi içərək*).

Ey, ürək, gəl ömrü vermə, sən bada,
Gülüb yetməmisən kama, murada.
Kimsə yetişmədi dadıma, heyhat,
Mən ürək əlindən gəldim fəryada.

N i z a m i. Bu fəryad nə üçündür, Qivami?

Q i v a m i. Aha, qardaşım, gəl sən də iç!

N i z a m i. Bəsdir, bu qədər içməkdən yorulmadınmı?

Q i v a m i. İçməkdən yorulmamışam, amma yaşamaqdan yorulmuşam. (*Ürəyini göstərərək*) Bax, burada o qədər dərdim var ki... Şahlar sənin qədrini bilmədi. Hamı səndən üz döndərdi. Mən bilirəm. Nə qədər kefli olsam da, eh... Mən heç, mən gəldi-gedərəm. Amma sən daima yaşayacaqsan. Bu həyat məni sıxır, qardaşım... (*Ayağa qalxır*) Al iç, al!

N i z a m i. Sən ağlayırsan? (*Qivaminin boynunu qucaqlayaraq*) Uşaq deyilsən ki? İnsan həyatın ağırlığı qarşısında belə acizlik göstərməz.

Q i v a m i. Mən yalnız o dünyada rahat olacağam... Al, iç!

N i z a m i. Şərab dünyanın ağrılarını azaltmaz!

Q i v a m i (*istehza ilə gülərək*). Bu ağrı deyildir, bu dünya kədəridir. Mən öləndən sonra da bu kədər əbədi yaşayacaq, daş ağırlığı ilə insanların qəlbinə çökəcəkdir.

N i z a m i. Qivami, sən içəndə, qoca anamız gizlin bir bucağa çəkilib hey ağlayır. Axı, mən onun iztirablarına dözə bilmirəm.

Q i v a m i. Ana... Yoxsa mən dözürəm, yoxsa mənim ürəyim daşdandır? Yax, yox, inan ki, onun iztirablarına mən də dözə bilmirəm. Amma dərdim o qədərdir ki, eh...

N i z a m i. Ümidsiz olmaq acizlikdəndir, insan yer üzünə səadət üçün gəlir, qardaşım.

Q i v a m i. Yalandır, bu dünya evi heç bir zaman səadət sarayı ola bilməz. Bu dünya böyük bir çanaqdır ki, insanların göz yaşı oraya tökülür.

N i z a m i. Səadət öz-özünə yaranmaz, onu biz yaratmalıyıq. Gəl gedək, mən bu gün yazdıqlarımı sənə oxumaq istəyirəm. Biz hər ikimiz

şerimizlə dünya kədərinə qalib gələcəyik. Biz bu kədərin önündə dağ kimi durub, sözdən insanlar üçün səadət sarayı yaradacağıq!

Q i v a m i. Eh, qardaşım, sən tufanlı, qaranlıq bir gecədə parıldayan bir məşələ bənzəyirsən. Sənin əməllərin, arzuların böyükdür. Lakin zəmanəmizin hakimləri dünyanı zülmətə çevirməkdən zövq alır, onlar sənə hər addımda göz verib işıq vermirlər. Bu işləri gördükcə, mənim gözlərimə qaranlıq çökür.

N i z a m i. Bu səni kədərləndirməsin, əzizim. Hər qaranlıq gecənin günəşli bir gündüzü də var! Səni qorxudanların həyatı ən mənasız bir həyatdır. İnsan əsl həyatının mənasını, dünyanın sirlərini – hər şeyi, hər şeyi zəhmətlə kəşf edəcəkdir. Gəl gedək, həm bağçada işləyib qoca anamıza kömək edək, həm də bülbüllərin nəğməsinə qulaq asa-asa şeir yazaq. Gəl, bəsdir, daha içmə! (*Uzaqlaşmaq istəyir*)

Q i v a m i. Bax, içmirəm. Oxu şerini, bəlkə bir az nəşələnim. Getmə, buraxmaram!

N i z a m i. Əziz qardaşım, mən Xosrovla Şirinin qəmli dastanını yazıram. Bərdənin pərilər sultanı mənim xəyalımdan bir an silinməyir. Onun acı sərgüzəşti məni hər an düşündürür. Mən elə gövhər yaratmaq istəyirəm ki, onu heç kim, heç bir yerdə tapa bilməmişdir.

Mehrabı eşqdir uca göylərin,
Eşqsiz, ey dünya, nədir dəyərin?!
Eşqin qulu ol ki, doğru yol budur,
Ariflər yanında bil, eşq uludur.
Eşqsiz olsaydı xilqətin canı,
Dirilik sarmazdı bütün cahanı.
Eşqdən başqa söz könlümə yaddır,
Ömrümün quşuna o, bir qanaddır.

Q i v a m i. Of... qardaşım, sənin qələmindən süzülən nədir? İlahi sözlərmi, yoxsa ürək dolusu məhəbbətmi? Oxu, oxu neçin dayandın?

Bu anda darvaza döyülür.

N i z a m i. Bu kimdir görəsən? (*Hər ikisi o tərəfə boylanır*)

X ə d i c ə (*əlində toxa, bağçadan Qivamiyə yanaşır*). Oğlum, gəl mənə kömək eylə!

Q i v a m i. Sən dayan, baxım görüm kimdir.

Çadraya bürünmüş bir qızla q a s i d gəlir.

X ə d i c ə. Ya rəbbi, sən özün balalarıma rəhm eylə! Yenə bir bədbəxtlik üz verməsin...

Q a s i d. Hörmətli şairin evini soruşdum, hamı bu həyəti göstərdi.

N i z a m i. Hansı şair? Gəncə şairlər vətənidir.

Q a s i d. Bizə böyük şair Nizami Gəncəvi lazımdır.

N i z a m i. Buyurun! Ana, bu xanımı evə apar, ona layiqincə ehtiram göstər!..

X ə d i c ə. Əziz qonağa gözlərim üstə yer var (*Qızı evə aparır*)

Q a s i d (*cibindən məktub çıxardıb Nizamiyə verir*). Dərbənd əmirindəndir, buyurun!

N i z a m i (*oxuyur*). "Dərbənd əmirindən böyük şair Nizamiyə. Məclisimizdə oxunan qəzəllərin xoşuma gəldi, göndərdiyim hədiyyələri qəbul et. Əgər həyatını yaxşı keçirmək və ömründən ləzzət almaq istəyirsənsə, durma, qədrini bilməyən yerlərlə vidalaş. Gəl sarayımdakı şairlərlə bir yerdə yaşa!".

Q a s i d. Qəzəlləriniz oxunanda, hamımız sevindik, şair. Mən də sizə pərəstiş edirəm. Sarayda hamı yolunuzu səbirsizliklə gözləyir.

N i z a m i. Sizə ürəkdən təşəkkür edirəm. Lakin mən saraya gedə bilməyəcəyəm.

Q a s i d. O nə üçün? Sarayda hər bir qəzəliniz qiymətli bir inci kimi parıldar.

N i z a m i. Əziz dost, mən getməyəcəyəm. Əmirə söylərsiniz ki, hamı məndən üz döndərərkən, o məni xatırladığı üçün, ona ürəkdən minnətdaram.

Q i v a m i. Səni böyük bir saraya çağırırlar. Yaxşı fikirləş, Gəncədə saray yoxdur. Şirvanşah da sənə düşməndir. Dərbənd əmirinin bu dəvəti şair üçün böyük ehtiramdır.

Q a s i d. Əmir dedi ki, Nizami bütün ailəsi ilə köçüb gəlsin.

Q i v a m i. Bu daha gözəl. Gedərik, sən də dastanı yazıb qurtararsan.

N i z a m i. Yox, yox, mənim ilhamıma burda heç bir şey mane olmayır.

Q a s i d. Sizin böyük bir gələcəyiniz vardır. Sarayda dan ulduzu kimi parıldayıb, bütün dünyaya şölə salarsınız.

N i z a m i. Əziz dost, bu balaca gülşəni görürsünüzmü? Biz bu gülləri, çiçəkləri öz əlimizlə bəsləyib böyütmüşük. Biz burada doğulmuşuq. Burada da öləcəyik. O da, mən də qoca anamızdan ayrılıb, qızıl həbsxanalara getmərik.

Q i v a m i. Sağ ol, qardaşım, mən həmişə səndən bu cavabı gözləyirdim.

Q a s i d. Axı, siz ki, əvvəlcə razıydınız?

Q i v a m i (*bu anda eyvanda anasını görərək*). Anacan, oğlun Qivami kefli olsa da, hər zaman səni sevəcəkdir. (*Kuzənin son damlalarını qədəhə töküb qasidə verir*) Dostum, alın için, son badəni sizə verirəm.

Q a s i d. Sağ ol! (*Badəni alıb içir*) Mən bu gün qayıdacağam. O qızı əmir Nizamiyə kəniz yollamışdır. Sarayın birinci gözəli idi. Bir neçə ay bundan əvvəl yüz dirhəmə alınmışdı. Əmir dedi ki, belə gözəl bir şairə gərək ölkənin ən dilbər cananı qulluq etsin.

N i z a m i. Yox, yox. Mən özüm heç kimə qul olmaq istəmədiyim kimi, başqasını da özümə qul etmərəm. Onu da özünüzlə bərabər geri aparın!

Q a s i d. Geri? Siz nə danışırsınız? Göndərilən hədiyyəni geri qaytararlarmı?

N i z a m i. Əmirə söyləyin ki, Nizami qul tacirlərinə nifrət edir.

X ə d i c ə (*gəlir*). Oğlum, yazıq qızcığazın gözlərindən qanlı yaş tökülür, hey ağlayır.

N i z a m i. Anacan, əldən-ələ satılmış bir qızın ağlamasına nə üçün təəccüb edirsən? Ata-anasından, vətənindən ayrı düşmüş zavallının göz yaşından başqa bir pənahı ola bilərmi?

Q i v a m i. Anacan, qonağa hörmət eylə. O qıza da söylə ki, biz də onun qardaşı, ağlamasın.

X ə d i c ə. Yaxşı, qadan alım. (*Qasidə*) Buyur, oğlum.

Q a s i d. Yox, mən qayıdacağam. O qızı gətir, xala.

X ə d i c ə. Ayıbdır, bala, görən nə deyər? Atların təri də qurumayıb.

Q a s i d. Eyb etməz. Get onu gətir, xala (*Xədicə gedir*) Şair! Bu çox igid bir qızdır. Saraydakılardan biri ismətinə toxunmaq istərkən, qız onun xəncərini qaparaq düz sinəsindən vurub yerə sərmişdi. Əmir fərman verdi ki, qızı edam etsinlər. Onu min əziyyətdən sonra öldürməyə apardıqları zaman qız "Of, Nizami, Nizami!" deyib inlədi. Mən əmirə yalvardım ki, Nizaminin xatiri üçün onu öldürməsin. Əmir tez cəllada "dayan!" hökmünü verdi. Sabahı bu məktubu yazdırıb onu sənin ixtiyarına göndərdi.

Q i v a m i. İnsanın kədəri heç bir zaman azalmayacaq. Gör dünyada nə böyük faciələr yaranır.

X ə d i c ə. (*qızla bərabər gəlir; qız hıçqıraraq ağlayır*). Ağlama, qızım, ağlama. Mən səni öz doğma balam kimi saxlaram. Oğlum, o mənə yalvarır ki, rəhm edin, məni doğma yurdumdan geri qaytarmayın. Sarayda ömrüm çürüməsin. İlyas, getməsin, oğul. Onsuz da mənim qızım yoxdur.

N i z a m i. Yaxşı, ana. Onun göz yaşlarına mən də dözməyirəm. Qoy qalsın!

X ə d i c ə (*sevinərək*). Aç bu duvağı qızım, bizim qızlar həmişə duvaqsız gəziblər. (*Onun duvağını və çadrasını götürəndə, Nizami donub qalır. Qız Afaqdır*)

N i z a m i. Aman Allah, mən kimi görürəm? Gözlərim məni aldadır. Yox-yox bu röyadır!

A f a q (*Nizamini görərək*). Bu nədir, mən hardayam?

N i z a m i. Pərilər sultanı, sən bir həqiqətsən, yoxsa xəyal?!

A f a q. Odur, o!..

N i z a m i (*Afaqa yaxınlaşaraq*).

Gözüm aydın, gözümə surəti-canan görünür,
Baxtımın güzgüsünə sünbüli-reyhan görünür.
Allaha şükr edirəm, ey gözümün nuru, bu gün
Yar gəlib göz önünə sərvi-xuraman görünür.
Yarə yetmək iki dünyaya bərabər kimidir,
Bunu duydum, duyuram öylə ki, hicran görünür.

Hamı mənalı bir sükuta qərq olur.

P ə r d ə

YEDDİNCİ ŞƏKİL

Yenə Nizaminin eyvanı qarşısında bağça. Qürub etməkdə olan günəş meyvə ağaclarının yarpaqları arasından balaca arxın sularına əks edir. A f a q yalnız dayanmış, kədərli-kədərli baxır. Onun gözləri yaşarmışdır. Oxuyur.

A f a q

İndi ki, mən həsrət qaldım bu dünyada bir dildara,
Səyyah kimi üz qoymuşam bu diyardan, o diyara.
Öz könlümün qəmlərini, ciyərimin al qanıyla
Çoxdan bəri hey yazıram, qayğı bilməz divarlara...

Of... yazıq qardaşım, mən niyə yaşayıram, niyə? Yox, o yəqin ölmüşdür. Yoxsa indiyə kimi məni çoxdan axtarıb tapardı.

Q i v a m i (*əlində kuza, yan tərəfdən çıxaraq*). Afaq, bu axşam qızıl güllərə özüm su verəcəyəm. Bu nədir, gözlərin yaşarmışdır!

A f a q. Heç... Sən çox sevindiyin üçün hamını da belə şad, gülər üzlü görmək istəyirsən.

Q i v a m i. Afaq, mənim əziz bacım, dərdini aç mənə söylə. Elə bil öz doğma qardaşına söyləyirsən.

A f a q. Doğrusu, çəkdiyim iztirablar, məşəqqətlər hər gün gözlərimin önündən gəlib keçir. Xəzərlər məni əsir alandan sonra əldən-ələ satdılar, yuxusuz gecələr, qanlı göz yaşları mənim həmdəmim oldu. Hələ ac, susuz günlər... Bir yandan öz dərdim, o yandan da Əbdəkin intizarı məni taqətdən saldı... (*Ürəyi gedən kimi olur*)

Q i v a m i. Sənə nə oldu, bacıcan?

A f a q. Eh, heç... bunları sənə danışıb keyfini pozmaq istəmirəm.

Q i v a m i. Afaq, bacıcan, bu təkcə sənin dərdin deyil, bütün elimizin, obamızın dərdidir. Bir vaxt mən də kədərli idim. Məni bu kədərdən qardaşım Nizami xilas etdi. Bax, onun üzü həmişə gülür. O, böyük bir sevinclə ölməz dastanlar yaradır.

A f a q. Mən özündən soruşmağa utanıram. Onun yazdığı nədir?

Q i v a m i. Yazdığı "Xosrov və Şirin" dastanıdır. Böyük bir məhəbbət macərasından bəhs edir.

A f a q. Nizaminin gözlərindən oxunan məhəbbəti bütün insanlar arasında bölüşdürsələr də, hamıya pay düşər. Nizami doğrudan da, böyük şairdir.

Q i v a m i. Düzdür, bacıcan. Mən onu ilahi bir məhəbbətlə sevirəm, O, saraylara getmədi. Əsl şair üçün ağac kölgəsi min qızıl saraydan qiymətlidir.

A f a q. Qoy yazsın, onun dastanının qəhrəmanlarını mən də tirmədə toxuyacağam. Bu da məndən yadigar qalacaqdır.

Q i v a m i. Sağ ol, Afaq! İndi bildim ki, mən öləndən sonra qardaşım həmdəmsiz qalmayacaqdır.

A f a q. Ölmək nədir, Nizami deyir ki, ən pis həyat ən yaxşı ölümdən yüksəkdir.

Q i v a m i. Sən çox ağıllı qızsan, Afaq. Sən ona layiqsən (*uzaqlaşır*)

A f a q. O, nə dedi? Yox, yox. Mənim qulağım səsə düşdü. Bəlkə o sözlər mənim ürəyimdən gələn ək-səda idi? (*Əyilib arxda əl-üzünü yuyarkən, Nizami yan tərəfdən əlində kitab gəlir və Afaqı görüb dayanır*)

N i z a m i (*öz-özünə*). Eşq əlindən bu məcnun könlümdə tabütəvan qalmamışdır. Mən onu görəndə, elə bil Şirinlə qabaq-qabağa gəlirəm. Of, Afaq, Afaq! Sən nə qədər məsum, nə qədər ülvi bir xilqətsən.

A f a q (*onun gəlişini duymadan, qəmgin və titrək bir səslə oxuyur*).

Ayrılmaram ölməyincə səndən;
Qəm xəncəri qəlbə, qanə yetdi.
Eşqi necə gizlədim cahanda,
Naləm o biri cahana yetdi.

N i z a m i. Düz deyirsən, Afaq, düz deyirsən. Dünyada eşqi gizlətməkdən çətin iş yoxdur.

A f a q (*səksənən kimi olur*). Aman Allah, sənsən?!

N i z a m i. Oxu, oxu, neçin susursan? Mən bu həzin səsi bilirsənmi nə qədər sevirəm?

A f a q. Mən kədərimin çoxluğundan oxuyuram. Səni gördüm, hər şeyi unutdum.

N i z a m i (*sevinərək*). Mən də eləyəm, Afaq. Sən bu balaca gülşənə böyük bir sevinc gətirdin. Bu sevinci yalnız mən yox, anam da, qardaşım da hiss edir.

A f a q. Qivami çox gözəl insandır. Səni Qivami kimi sevən ikinci bir adam varmı?

N i z a m i (*sükut edərək*). Bəlkə yoxdur. Ola bilər, nə deyim? Amma yox, məni ondan da çox sevən bir mələk vardır.

A f a q (*həyəcanla*). O kim idi, adı nə idi?

N i z a m i. Sən nə çətin bir sual verdiyini bilirsənmi, Afaq?

Könlüm sitəminlə canə yetdi;
Ahım odu asimanə yetdi.
Ayrılmaram ölməyincə səndən,
Qəm xəncəri, qəlbə, qanə yetdi.
Eşqi necə gizlədim cahanda,
Naləm o bir cahana yetdi.
Karvan hələ çatmamış, yolunda...
Köç növbəti gəldi canə yetdi.
Gözlə gələrəm, deyən Nizami
Ah eyləyibən fəğanə yetdi.

A f a q. Bu qəzəli də ona demişsən, eləmi?

N i z a m i. Mən sevmədiyim gözələ söz qoşmağı bacarmıram. Sevgi kiçik şairə də böyük bir qanad verib onu göylərə qaldıra bilər.

Dünyanın nəhəng şairləri Homer, Firdovsi sevərək, duyaraq yaratmışlar. Afaq. Mən də bu yolla gedirəm. Sevgidən məhrum olan insanın yüz canı da olsa, yenə ölüdür!

Məhəbbətdən bağlamışam dastanımın kəmərini,
Məhəbbətin gözü ölçər hər bir sənət əsərini.
İnsan oğlu bu dünyada öz eşqiylə güləcəkdir,
Məhəbbətlə öpəcəkdir gələcəyin səhərini.

A f a q. İndi mən çoxlu yaşamaq, bu böyük sözlərdən hər gün eşitmək, hər gün sevinmək istəyirəm. Görəsən, dünyada sənin sevgilindən xoşbəxt adam varmı?

N i z a m i. O mənim sevgimi xoşbəxtlik saysa idi, mənim sevincim yerə-göyə sığmazdı!

A f a q (*sevinir, ancaq sevincini gizlətməyə çalışaraq*). Doğrudan, görəsən o kimdir?

N i z a m i (*Afaqa daha yaxın gəlir*).

Eşqimi canım ilə bəslədi birlikdə könül,
Onsuz ey sevdiciyim, can evi viran görünür.
Ey sənəm, vəslin ilə eylə ki, şad oldu könül,
Yırtdı qəm köynəyini, gül kimi xəndan görünür.
Şadlığından alışıb yandı Nizami, dedi ki:
Gözün aydın, gözümə surəti-canan görünür!

Afaq uzaqlaşmaq istəyir

Yox, yox, uzaqlaşma, bir an səni görməyəndə, könlüm evi doğrudan da viran görünür.

A f a q. Aman Allah, görəsən mənim taleyim nə zaman güləcək.

N i z a m i (*birdən Afaqın kədərləndiyini görüb*). Sənə nə oldu?

Nə üçün üzünü birdən kədər buludları çulğaladı? Yoxsa mənim sözlərim qəlbinə toxundu, Afaq?

A f a q. Yox, yox, sənin söz piyalən zəhərlə də dolu olsa, mən onu şərbət kimi içərəm.

N i z a m i. Elə isə, bəs nə üçün kədərləndin? Bəlkə sənin qara zülflərin mənim qara günlərimin timsalı olacaq?..

A f a q. Yox, sən kədərlənmə. Sən yer üzündə insanların kədərini azaltmaq üçün yaranmısan. Bütün gülüstanlar axırda xəzana dönsə də, sənin yaratdığın gülüstan həmişə gülzar olacaqdır.

N i z a m i. Sağ ol, Afaq. Mən doğrudan da insan kədərinə qalib gələcəyəm. Məni oxuyanların qəlbindəki ümidsizlik yox olub gedəcəkdir. Mən buna inanıram. Zaman gələr, mənim qurduğum şeir sarayını gələcəyin ustaları tikib tamamlarlar. Mən yalnız böyük ümidlərdən ilham alıb sevinirəm. (*Sükut*) Lakin söylə, Afaq, sən dərdini məndən nə üçün gizlədirsən?

A f a q. İndi həyatımın ən əziz dəqiqələridir. Mənim sevincim də sənin gülşənin kimi çiçək açmışdır. Amma ürəyimdə dərdim var, şair. Mən yenə onu xatırladım. Kim bilir, bəlkə o ölmüşdür!..

N i z a m i (*təəccüblə*). O kimdir?

A f a q. Soruşma. Onu düşmənlər bərk yaralamışdılar. Məni əsir aldılar. O, mənə həm atalıq, həm də analıq edirdi.

N i z a m i (*öz-özünə*). Bu sözlərin hər biri qəlbimə iti nəştər kimi sancılır. O kimdir?

A f a q. O, mənim qardaşım idi.

N i z a m i. Adı nə idi?

A f a q. Onu Bərdədə tanımayan yox idi. Şəhərin ən yaxşı saraylarını o yaratmışdı. Adı Əbdək idi.

N i z a m i. Bu ad bilirsənmi mənim ürəyimə nə qədər yaxındır. Onu ilk dəfə mən Bərdə ovalığında görmüşdüm. Sonra cəngavərlərlə Gəncəyə gəlmişdi. İgid və mərd bir oğlan idi.

A f a q. Bəs sonra? Sonra o hara getdi?

N i z a m i. Sonra Şirvan hökmdarı onu edam etdirmək istərkən, o, dar ağacından qaçıb bizə pənah gətirdi. "Mehriban dostum, bəlkə görüşmədik"dedi. Sonra "əsir düşmüş bacımı düşmənlərdən xilas etməyincə, rahat olmaram. Mən onu arayıb tapacağam!" – deyə vidalaşıb getdi. Bu hadisə çoxdan olmuşdur. O gündən bəri mən Əbdəkdən xəbərsizəm.

Y u s i f (*gəlir, əlindəki ovlanmış quşları Nizamiyə tərəf uzadaraq*). Al, dostum, indi mən sənin də əvəzinə ovçuluq edirəm. Dastanından ayrılma. Qoy Gəncəmiz tarixə yeni qızıl bir səhifə də yazsın.

N i z a m i. Sağ ol, qardaşım! (*Quşları alır*)

Y u s i f. Orada bir atlı səni görmək istəyir.

N i z a m i. Kimdir? Tanımadınmı?

Y u s i f. Nizamini görməyə gələn adamların hamısını tanımaq, dünyanın yarısını tanımaqdır. Bilmədim kimdir.

N i z a m i. Çox kədərlənmə, Afaq, o bir gün qayıdacaqdır. O, səni axtara-axtara, nəhayət gəlib bura çıxacaqdır. Sən bunları al, Afaq, evə apar. Anam bişirsin. Gedək, Yusif... (*Quşları Afaqa verib gedir. Afaq gələn atlıya sarı baxır*)

A f a q. Aman ya rəbbi, bəlkə Nizaminin qonağı Əbdəkdir. Yox, o deyil... Mən həm sevinirəm, həm də kədərlənirəm. Görəsən qardaşıma rast gələcəyəmmi? (*Meyvə ağaclarına söykənərək quşlara baxa-baxa yenə titrək səslə oxuyur*).

Qızılgül olmayaydı,
Saralıb solmayaydı;
Bir ölüm, bir ayrılıq,
Heç biri olmayaydı.

P ə r d ə

SƏKKİZİNCİ ŞƏKİL

Nizaminin evi; gecədir. Pəncərədə yanan çıraq otağa ölgün bir işıq salır. Dibdə şairin kitabları görünür. Xədicə pəncərəyə yaxın oturub qabağında beşiyi yırğalayır.

A f a q. Anacan, Nizami gəlmədimi?

X ə d i c ə. Yox, qızım, o dağlardan gül-çiçək yığıb sənincin dərman qayırmağa getdi.

A f a q. Mənimçinmi? Zəhməti hədər gedəcək, anacan. Uzun işgəncələr, Əbdəkin intizarı məni o qədər gücdən saldı ki, bir də sağalmağa ümidim yoxdur.

X ə d i c ə. Elə demə, qızım, onun dərmanları insanlara şəfa verir. O, sənin dərdinə əlac tapar.

A f a q (*gözü Nizaminin əlyazmasına sataşır*). Ana, Nizami deyirdi ki, Şirvana gedib "Xosrov və Şirin" dastanını Xaqaniyə oxuyacağam.

X ə d i c ə. Sənin dərdin hər şeyi onun yadından çıxartdı, qızım.

Afaq beşiyə yanaşır.

A f a q. Mən indi xoşbəxtəm: indi mən ölümdən qorxmuram. Balaca Məhəmməd məndən ona yadigar qalacaq. O, Məhəmmədin üzünə baxdıqca məni xatırlayacaq... (*Əyilib uşağı oxşayır*)

Q i v a m i (*səssiz addımlarla içəri girir, qapıya söykənir, öz-özünə*). Ey fani dünya, sən kimə vəfa göstərdin ki, bizə də göstərəsən! Dünən öz nəğmələriylə bağçamızı şənləndirən bülbül indi oxumayır. (*Afaqa yaxınlaşaraq*) Afaq, bacıcan, indi necəsən?

A f a q (*gülümsünərək*). Çox yaxşıyam. Görürsən ki, yatağımdan da qalxmışam. Yalnız bircə arzum var. Əbdəki görəydim, sonra ölsəm də, qorxum yoxdur.

Q i v a m i. Mən onu çox axtardım, bacıcan, heç yerdə tapılmadı. Ancaq ürəyini sıxma, onu mən yenə də axtaracağam. Aylar illər keçsə də. Əbdək tapılacaq, sən onu görəcəksən.

A f a q. Aman Allah, Dəstəgül öləndən sonra o yaşaya bilərmi?

Q i v a m i. Kim, Dəstəgül?

A f a q. Əbdəkin bir sevgilisi var idi. Mələk xasiyyətli gözəl bir qızdı. Xəzərlər şəhərimizi alanda, əsir düşməsin deyə, özünü öldürmüşdü. Eh... dünya necə vəfasızmış! (*Sükut*) Bəs Nizami qayıtmadımı? (*Bu anda qapı döyülür*)

Q i v a m i. Kimdir?

Yusif. Mənəm, Qivami, Yusif. (*Afaq o biri otağa keçir*)

Q i v a m i (*qapını açaraq*). Gəl, əzizim.

Y u s i f. Bərdədən gəlirəm. O gördüyümüz yerləri bir də gəzdim. Bu ceyrandan başqa heç kimə rast gəlmədim... Qayıdanda bir kişi gördüm. Ondan soruşdum, dedim ki, "O gündən Əbdəki görməmişəm". Bu ceyranı Afaq üçün ovlamışam. (*Ceyranı yerə qoyur*)

Q i v a m i. Bu geniş dünyada bizə vəfa göstərən yalnız sənsən. Eh, iki aydan bəri qapımızı açan yoxdur. Valinin casuslarından qorxub heç kim buraya ayaq basmır. Bircə əxilər mərdlik eylədi, sağ ol, əzizim.

Y u s i f. Vaxtında dedim, sözümə baxmadılar. Məndən olsaydı, indi onun qəbri də, sümükləri də çürümüşdü. O indi başqalarının da hayıfını Məhsətidən alır.

Q i v a m i. Deyirlər, şahın fərmanı ilə Vali Məhsəti xanımı Gəncədən sürgün edir, doğrudurmu?

Y u s i f. Elədir. Ona öz torpağında zindanı da çox görürlər. Bərk xəstədir. Yolda, ölməsə yaxşıdır.

Q i v a m i. Of... Elə bil ürəyim parçalanır. Gedək, Yusif. Mən bu dərdə dözə bilmirəm... Kədərimin çoxluğundan səhərə kimi içib məst olacağam. (*Gedirlər*)

X ə d i c ə (*uşağın üzünə baxaraq*). Yatdı...

A f a q (*gəlir. Sükut*). Ürəyimə damdı. Bilirəm, Əbdəki yenə də tapmamışdır. (*Beşiyə yanaşır*) Anan sənə vəfasız çıxır, oğlum. Bu qara gözlərinə həsrət gedir. Yox, yox, mən ölməyəcəyəm. Mən sənə yenə lay-lay çalacağam.

Lay-lay dedim yatasan,
Qızıl gülə batasan.
Qızıl gülün içində,
Şirin yuxu tapasan.
Lay-lay balam, lay-lay,
Körpə balam, lay-lay...

(*Lay-lay tədricən ağlamaq səsinə keçir. Afaq beşikdən aralanarkən, vurulmuş ceyranı görüb duruxur*) Of, yenə ceyran. Bu xatirədir, yoxsa nədir. Sən nə üçün məni addım-addım izləyirsən? Bu qədər fəlakətdən sonra da məndən əl çəkməyəcəksənmi? Ah, Nizami, Nizami! Sən haradasan, əzizim? Nə üçün belə vəfasız çıxdın?

N i z a m i (*səssiz addımlarla daxil olur. Afaqın son sözlərini qapı ağzında eşidərək*). Yox, mən vəfasız deyiləm, Afaq. İki günlük yolu yarım günə gəlmişəm. Odur, bax, mindiyim atın ürəyi partladı.

A f a q (*sevinərək*). Sağ ol, məni bağışla. Çox gözlədim. Dedim: görüşməyəcəyik. Mən hər dəqiqə hiss edirəm ki, ömrümün sonu yaxınlaşır.

N i z a m i. Yox, yox, sən yaşayacaqsan. Mən qoca təbiəti köməyə çağırdım. Səni uca dağlarımızın başından yığdığım bu çiçəklərlə sağaldacağam. Ölüm bizim məhəbbətimizə təslim olacaq.

A f a q. Mən sağalacağam, mən yaşayacağam. Mən səninlə yaşayacağam.

N i z a m i. Afaq, yuxusuz gecələrimin meyvəsi, könlümün, məhəbbətimin dastanı "Xosrov və Şirin" hazırdır, əzizim. Mən onu aparıb şahlara hədiyyə edəcəyəm. Kim bilir, bəlkə də Əbdək onların dustağıdır. Lazım gələrsə, mən şaha yalvaracağam. Yalnız sənin üçün, Afaq, sənin xətrin üçün!

A f a q. Yalvarma, şahın qabağında əyilmək sənə yaraşmayır. Qoşqar dağı hansı fəlakətin qabağında əyildi ki, sən də şahların hüzurunda əyilәsən!

X ə d i c ə. İlahi, sən özün balama kömək ol.

Q i v a m i (*sərxoş halda içəri girir*). Ona yalvarma. O, qaranlıq bir kölgədir. O, insanlar üzərinə işıq sala bilməz.

X ə d i c ə. Oğlum, sən nə danışırsan?

Q i v a m i. Mən? Danışıram? Yox, anacan, məni danışdırırlar. Qardaşımın bəxt ulduzu sönəndən sonra, bağçamızın yaralı bülbülü kiriyəndən sonra... (*Afaq hıçqıraraq o biri otağa keçir. Nizamiyə*) Eh, qardaşım, məni bağışla, dərdim çoxdur...

N i z a m i. Axı, sən...

Q i v a m i. Bilirəm, bilirəm, məni danlamağa haqqın var. Ancaq mənim də haqqım var. Mən şair olsaydım, böyük bir dastanımda onun xatirəsini əbədiləşdirərdim.

Y u s i f (*gəlir*). Nizami, yenə bir fəlakət! Gözlərimə inana bilmirəm. Məhsəti xanımı mühafizlər dövrəyə alıblar. Deyəsən, onu sürgünə aparırlar.

N i z a m i. Yox, yox, bu ola bilməz. Sən nə danışırsan?

Y u s i f. Mən ona yaxınlaşmaq istədim. Mühafizlər qoymadı. O, çox kədərli idi. Pərişan saçlarına baxanda, ürəyim qana döndü.

M ə h s ə t i (*gəlir. Onun qolları zəncirlidir. Üz-gözündən ağır əziyyət çəkdiyi görünür*). Şair, vəfasız dünyanın mənə verdiyi ən böyük mükafat budur.

N i z a m i. Yüzlərcə rübai yazan bu əllər qızıla tutulmalı ikən, paslı zəncirlə bağlanmış?!

M ə h s ə t i. Məni buraya gətirmək istəmirdilər. Yalvardım, razı oldular. Səni də, Afaqı da görməmiş getsəydim, bu mənə ömrüm boyu dərd olardı. Eşitdim Afaq xəstədir.

N i z a m i. Oh, bu dünya gözümdə qaralıb cəhənnəmə dönür. Mən bütün kainatı öz ahımla sarsıdacağam.

M ə h s ə t i. Artıq gecdir, Nizami. Hökmdarın fərmanı qətidir. Bax, məni qəsdən şər qarışanda sürgün edirlər. Kor tale! Məni günəş işığında öz doğma yurduma həsrətlə baxmağa da qoymurlar. Şahlar məndən belə intiqam alırlar. Qoy olsun! (*Afaq gəlir*)

A f a q. Aman Allah, bu nədir, Məhsəti xanım! Sizi...

M ə h s ə t i. Afaq, əzizim, necəsən? (*Afaqı ehtirasla qucaqlayır*)

A f a q. Gənc yaşlarımda ona vəfasız çıxıram. Ölümüm hər an yaxınlaşır. (*Nizami dərin bir xəyala dalır*)

M ə h s ə t i

Qəlbinə eşqdən söz yazan hər kəs,
Bir ləhzə ömrünə puç deyə bilməz.
Bir həmdəm aradıq, ömrümüz boyu
Bizə həmdəm oldu yanıq bir nəfəs!..

Bu anda Valinin mühafizlərindən iki nəfər daxil olur, içəridəkilər sükut içərisində onlara baxırlar.

N i z a m i. Sizə kim lazımdır?

1-c i m ü h a f i z. Biz eşikdə Məhsəti xanımı gözləyirdik. Vali bu işdən xəbər tutsa, ikimizi də dar ağacından asdırar. Məhsəti xanım, buyurun!

N i z a m i. Ürəyinizin yerindən daşmı asılmışdır? Kimi sürgün etdiyinizi bilirsinizmi?

1-c i m ü h a f i z. Sizin xətriniz üçün ölümdən qorxmayıb razı olduq. Bizi əfv edin. Gedək, xanım!

N i z a m i. Yox, yox, mən onu heç yana buraxmaram. Qoy şahlar onun intiqamını məndən alsınlar.

M ə h s ə t i. Sənin həyəcanın müqəddəsdir, şair! Lakin hökmdarlar Allahdan da inadkardırlar. Mən gedirəm.

Vətəndən qovulan bikəsdir ürək,
Mənə deyirlər ki, canından əl çək!
Nə deyim, bu dünya karvansaradır,
Bir qara pula da dəyməzmiş gərçək!..

N i z a m i. Mən bütün dünyanı, o böyük yaradanı köməyə çağıracağam. Mən bu zülmü yerdə qoymayacağam. Qoy şahların içdiyi insan qanı cuşə gəlib bu zülm evini uçursun!

M ə h s ə t i. Mən gedirəm, şair. Harada olsam, şerin səsi yenə eşidiləcəkdir. Həyatımın son günlərində mənə bu da bəsdir. (*Nizamiyə və Afaqa*) Yaşayın, əzizlərim, xoşbəxt olun.

Mühafizlər Məhsəti xanımı apardıqları zaman, Afaq sarsılaraq Nizaminin qolları arasına düşür. Dərin sükut içində Nizami onun üzünə baxır. Onu götürüb yerinə uzadır.

N i z a m i. Ey böyük Tanrı, biz öz məhəbbətimizlə insanları əsrin çamurluğundan nəhayətsiz göylərə, dibsiz fəzalara qədər yüksəltmək istərkən, sən öz fitnənlə nə üçün bizim səadət sarayımızı uçurursan?

Ey fələk, sənin gərdişin nə üçün rəqqasələr kimidir? Ey böyük Yaradan, əgər sən yox deyilsənsə, cavab ver! Bilirsənmi bu kimdir? Bu mənim Afaqımdır. Gözlərim önündə böyük üfüqlər açan ilahi bir məhəbbətin canlı heykəlidir. Afaq, mənim qaranlıq daxmamı, soyuq *evimi öz nəfəsilə isidən bir ocaqdır ki, indi sən onu söndürmək istə*yirsən!..

A f a q (*gözlərini açaraq*). Beş günlük ömrümü də Məhsəti xanımın fəlakəti əlimdən aldı. Mən ölürəm, əzizim... Odur bax, yaralı ceyran... O məni yenə də axtarıb tapdı...

N i z a m i. O sənin taleyin deyildir, Afaq! O, yaralı vətənin timsalıdır, əzizim. Vətənin yaraları isə, əbədi deyildir. O yaralar sağalacaq. İstəkli qardaşın Əbdək də tapılacaqdır...

A f a q. Of, qardaşım, indi sən haradasan?(*Nizamiyə*) Bilirəm, Şirvana onu axtarmağa gedirsən. Sağ ol, səndən yalnız bir ricam var. Mən öləcəyəm. O şerini bir də oxu, qoy son görüşümüzdə ürəyim bizim ölməz xatirəmizdən qüvvət alsın!

N i z a m i. Yox, yox, Afaq, biz hələ yaşayacağıq! İrəlidə görəcək xoş günlərimiz var. Biz əbədi səadət üçün yaranmışıq.

A f a q. Elədir, əzizim... Əbədiyyət qədər ölməz olan məhəbbətimiz bizi yaşadacaqdır. Rica edirəm oxu!..

Nizami (*tuncdan tökülmüş bir heykəl kimi dayanaraq*).

Gecə xəlvətcə bizə çeşmi xumar gəlmiş idi,
Üzü aydan da gözəl nazlı nigar gəlmiş idi.
Tər axıb gül yanağından, bulud örtmüşdü ayı,
Onu düşmənmi qovub, könlü qubar gəlmiş idi.
Mən ona göz yetirib, xəlvəti baxdım, baxdım...
Ovçunun ovlağına körpə şikar gəlmiş idi.
Uyuyub hər ikimiz rahat olub bir yatdıq,
Bəxtimin bağçasına güllü bahar gəlmiş idi.
Dedi: getmək dəmidir, söylə nə istərsən yar?
Tez oyandım, demə röyama o yar gəlmiş idi!..
Qəsəm etdi ki, Nizami... oyanıb gördüm o yox,
Demə röyada bizə çeşmi-xumar gəlmiş idi...

Dərin bir sükut içində.

P ə r d ə

DOQQUZUNCU ŞƏKİL

Şirvan sarayında böyük bir otaq. Orta əsr memarlığı üslubunda tikilmiş bu otağın naxışları arasından sarayın başlandığını və qurtardığını bildirən tarix görünür. Dibdə buxarı yanır. Ş a h, v ə z i r və M u n i s gəlir. Onların dalınca əyanlar və saray adamları daxil olur. Şah otağa baxa-baxa, taxtı qoyulmuş yerə tərəf addımlayır.

Ş a h. Gözəl saraydır. Bu gündən sonra bütün dünyanın hökmdarları mənə qibtə edəcəkdir.

V ə z i r. Doğrudur, şahım. Bu naxışları çəkən əllər o ustanın adını tarixin səhifəsinə nəqş eylədi. Memarlıq sənəti də bir növ şeirdir. Baxın, bu naxışların hər biri Ömər Xəyyamın rübailəri qədər mənalıdır.

Ş a h. Doğrudur, vəzir, sən haqlısan.

V ə z i r. Çox istedadlı insandır, şahım. Amma nədənsə, sənətkarlığını tərifləyəndə, həmişə gözlərini yerə dikir. Özü də sarayda qalmaq istəmir.

Ş a h. Memarı çağırın gəlsin! (*Onu çağırmağa bir nəfər gedir*)

M u n i s. Bu gözəl sarayda şeir yazmaq böyük səadətdir, şahım. Qoy hökmdarın sevinci asimana ucalsın!

Ş a h. Kef məclisi qurulsun. Saqilər gərdişə çıxsın. Qoy bu möhtəşəm saraydan qalxan musiqi səsindən bütün dünya rəqsə gəlsin. Hanı rəqqasələr? (*Kef məclisi başlanır. Rəqqasələr gəlib oynayırlar*) Hanı Xaqani? Neçə gündən bəri saray məclislərinə də gəlməyir. O haradadır?

M u n i s (*istehza ilə*). Onun əziz dostu Gəncədən buraya təşrif gətirmişdir, şahım.

Ş a h. Dostu? Kimdir onun dostu?

M u n i s. Kim olacaq? Nizami! Xatırınızdadırmı şahım, neçə dəfə onu saraya dəvət etdiniz. O, tənəzzül edib gəlmədi. Onun hamıdan xəbərsiz bu gəlişi çox şübhəlidir.

Ş a h. Necə? Şübhəli?

M u n i s. Mən həqiqəti sizdən gizlətmək istəmirəm, şahım. Mənim vicdanım ləkə götürməz. Mən həqiqət aşiqiyəm.

Ş a h. Fikrini açıq söylə, Munis!

M u n i s. O, Xaqani ilə bərabər sizin taxtü-tacinizə sui-qəsd hazırlayır, şahım.

Ş a h. Munis, sən dəlimi olmusan? Şair nədir, sui-qəsd nədir?

M u n i s. Mən həqiqət aşiqiyəm, şahım, mənim vicdanım ləkə götürməz... Gəncədəki əxiləri xatırlayırsınızmı? Onlar yenə də yaşayırlar.

Xaqaninin onlarla gizlin əlaqəsi vardır. Gəncədən Şirvana, Şirvandan da Gəncəyə gizlin məktublar gəlib-gedir.

1-ci əyan. Elədir ki, var, şahım. Munis doğru buyurur. Hətta, şahım, "Xosrov və Şirin" dastanını gətirib sizə təqdim etmək fikrindədir.

Şah (*təəccüblə*). Necə? Doğrudanmı? Bəlkə o mənimlə barışmaq istəyir?

Munis. Yox, şahım, bunlar hamısı cinayətin üstünü pərdələmək üçündür. Hələ əsərlərinin birində üzünü Xaqaniyə tutub bilirsinizmi nə deyir?

Şah. Heç bir şeyi məndən gizlətmə, Munis.

Munis. Deyir ki, nə üçün rəzillərin önündə alçalırsan? Nə üçün namərdlərə baş əyirsən?!

Şah. O rəzil, o namərd kimdir?

Munis. Şahım, o bu sözlərlə kimə lələ vurmaq istər? Əlbəttə, sizə!

Şah. Demək belə!

Munis. Yenə deyir ki:

Tikan tək çiynində tut yarağını,
Qoruya bilərsən gül budağını.

O, sizin üstünüzə xəncər qaldırmağa çağırır, şahım. Onun buraya gəlməkdə məqsədi öz yaxın adamlarını toplayıb sizi qətlə yetirməkdir.

Şah. Aha, cəsarətə bax, mən onları öz qanlarında boğdurub qurd-quşa yemi etdirəcəyəm! Vəzir, sən nə üçün bu işdən xəbərsizsən? Şah nəslinə xəncər qaldırmaq?! Mən elə bir tufan qopardım ki, Zöhhak özü qəbirdən baş qaldırıb mənə afərin desin!

Saray adamı. (*gəlir*) Memar hüzurunuza izn istəyir, şahım.

Şah. Vəzir, ona istədiyi bəxşeyişi ver. Qoy bütün dünya bilsin ki, mən hər zaman böyük insanların dostu olmuşam.

Vəzir. Hökmdarın əmri Allah fərmanıdır, şahım. O, heç bir şey istəmir. Onun yalnız bir arzusu vardır.

Şah (*gülür. Saray adamına*). Memarı buraxın gəlsin!

Əbdək daxil olur, hökmdara təzim edir.

Nə cür mükafat istəsən sənə halaldır.

Əbdək. Mənim heç nəyə ehtiyacım yoxdur, şahım. Mən harada olsam, bir parça çörək taparam.

Şah. Yox, yox, belə təvazökar olma. Sənin haqqın doğrudan da, böyükdür.

Əbdək. Sizdən yalnız bir ricam vardır, şahım.

Şah. Söylə, çəkinmə!

Əbdək. İzn verin, Bərdəyə qayıdım, yandırılmış sarayları yenidən bərpa edim. Şəhər dağılarkən sinəmdə açılmış yara bu gün də sağalmamışdır.

Şah. Bərdəlilərdən ki, sağ qalan yoxdur, sən o sarayları kimin üçün tikəcəksən?..

Əbdək. Dağlarda, daşlarda yuva salmış zavallı vətəndaşlarımın dərdi, məni bir an belə rahat buraxmayır, şahım.

Şah. Sənin bu arzun gülməli də olsa, getməyinə izin verirəm. Sən doğrudan da, simu-zərə layiq bir memarsan!

Əbdək. Sağ olun, çox razıyam, böyük hökmüdar! Xalq üçün əlləşən insanların nəzərində cavahiratın da, qızılın da heç bir qiyməti yoxdur.

Şah. Sən bu sarayı xalq üçün yox, mənim üçün yaratdın.

Əbdək. Lakin bu sarayın ömrü insan ömründən uzundur!

Şah. Sən bununla nə demək istəyirsən?!

Əbdək. Yalnız onu deyirəm ki, insan ömrü insanın yaratdığından az olur!

Munis. Şahım, bu memarın dediyi sözlər Nizaminin şeri kimi tikanlıdır.

Şah. "İnsan ömrü insanın yaratdığından az olur!" Aha, indi söylə görüm, bu saraya bənzər ikinci bir sarayı tikə bilərsənmi?

Əbdək. Doğrusu, şahım, bu sarayı tikərkən, öz məharətimi layiqilə göstərə bilmədim.

Şah. Göstərə bilmədin?

Əbdək. Böyük hökmdar, məni buraya sevimli bacımın məhəbbəti gətirdi. Sənə dedilər ki, osir düşmüş bacım Şirvan sarayına göndərilən kənizlərin arasındadır. Lakin mən onu sarayda tapmadım. Onun qəmli dastanı məni hər an düşündürür. Onu tapa bilsəydim, sevincdən aldığım qüvvətlə bundan yüz qat möhtəşəm bir saray tikə bilərdim.

Şah (*acıqlı-acıqlı ayağa qalxır*). Yüz qat möhtəşəm?!.. Bu baxışlar, bu kinli gözlər mənə haradansa tanışdır. Dünya işığı sənə haramdır!

Əbdək. Dünyaya işıq gətirən insanın həmidan çox yaşamağa haqqı var, şahım!

Şah. Bu sözləri sənə dedirdən vardır. Sən də sui-qəsdçilərin miskin fikirləri ilə yaşayırsan. Mənə mükafat yox, ölüm cəzası veriləcəkdir.

Bundan sonra Şirvan sarayına bənzəyən ikinci bir saraya həsrət qalacaqsan!

Ə b d ə k. İxtiyar sənindir. İndi mən möhkəm divarlar arasındayam, görürsünüzmü, silahım da yoxdur. Öz yaratdığım sarayı da uçurmağa qüvvətim çatmaz!

Ş a h. Aha, odur, o canidir! And olsun yeri-göyü yaradan ulu Tanrıya, səni min əziyyətlə öldürəcəyəm... Bu nankor, dünya işığına həsrət qoyulsun!

M u n i s. Şahım, o bizim hamımızı öldürmək xəyalilə saraya soxulmuş bir canidir.

Ş a h. Zindana atılsın, qurdlara, quşlara yem edilsin!

Əbdəki mühafizlər hər tərəfdən əhatə edirlər, qollarını bağlayırlar.

Ə b d ə k. Mən ölümdən qorxmayıram. Gec-tez hamı bu qara torpağın əbədi qonağıdır. Mən ölsəm də yaşayacağam, siz yaşasanız da ölüsünüz! (*Mühafizlər Əbdəki aparırlar*)

Ş a h. Bu sui-qəsddir! Qoy, canilər bilsin ki, mənim taxtü-tacımı qana boyamaq istəyənlərin hamısı öz qanında boğulacaqdır! Hanı rəqqasələr, şərab gətirilsin!

Rəqqasələr oynayır, şərab paylanır, məclis qızışır, birdən saray xidmətkarı gəlib şaha təzim eyləyir.

X i d m ə t k a r. Nizami gəlmişdir!

Rəqsə ara verilir, küzələri yığışdırırlar.

Ş a h. Aha, cani öz ayağiylə gəlib çıxdı. Bu daha gözəl. Çağırın onu!

X i d m ə t k a r. Buyurun! (*Nizami gəlir*)

V ə z i r. Şahım, Nizaminin "Xosrov və Şirin" dastanı doğrudan da böyük hədiyyədir!

Ş a h. Yadındadırmı şair, saraya gəlmək istəmirdin!

N i z a m i. Yadımdadır, mən indi də saraya gəlmək fikrində deyiləm.

Ş a h. "Xosrov və Şirin"i nə üçün yazdın?

N i z a m i. Sevdiyim üçün!

Ş a h. Çox gözəl... Mən bu dastanı nə ilə mükafatlandıra bilərəm?

N i z a m i. Mən ürəyimdə məhəbbət adlanan qiymətsiz bir gövhər əzizləyirəm. Mənim nəzərimdə cavahiratın daşdan fərqi yoxdur.

Ş a h. Elәsə, bu uzun yolu dəlməkdə məqsədin nədir?

N i z a m i. Hökmdar, Məhsəti Gəncəvi sizin fərmanınızla öz doğma şəhərindən sürgün edildi. Bu hadisə tarix üçün böyük bir ləkədir. Dünya şerini zinətləndirən bu qadın zindanlara yox, böyük bir ehtirama layiq şairdir.

Ş a h. Mənim nəzərimdə o artıq ölmüşdür.

N i z a m i. Xeyr, hökmdar! O yalnız bundan sonra yaşayacaqdır!

Ş a h. Demək, səni Gəncədən buraya gətirən də budur. Eləmi?

N i z a m i. Mən indi bu möhtəşəm sarayı yaradan Əbdəki görmək istəyirəm.

Ş a h. Aydın oldu. Memarlıq edən o rəzil mənə qarşı hazırlanan sui-qəsdin iştirakçısıdır. O, sabah gün çıxmamış dar ağacından asılacaqdır. Vəzir, o cani edam ediləndə, şəhərdə tonqallar qalansın. Qoy bütün aləm tamaşaya gəlsin.

V ə z i r. Yox, yox, artıq səbrim tükəndi. Sən bu qoca vəziri ayaqlar altında çox tapdaladın... Eşit, Nizami, məğrur başın sarayların önündə oyilməsin! Saray adlanan bu qızıl həbsxanada mən də artıq qul olmaq istəmirəm! (*Gedir*)

Ş a h. Aha, demək belə... Durmayın, qolları bağlı birbaş hüzuruma!..

M u n i s. Mən bunu sizə göstərib kefinizi pozmaq istəmirdim. Şeir adına dinsizlik və əxlaqsızlıq dərsi verən bu kitab dünya üzü görməyə haqlı deyildir. Buyurun, özünüz oxuyun.

N i z a m i. Danış, danış, vətən mülkü xarabaya dönəndə, ötmək növbəsi bayquşlarındır.

M u n i s. Gördünüzmü, şahım, mən həqiqət aşiqiyəm, mənim vicdanım ləkə götürməz. Bu da "Xosrov və Şirin" dastanı...

Ş a h. Deyirlər bu əsər dünyanı lərzəyə gətirmişdir!.. (*Dastanı gözdən keçirərək*) Azərbaycan dilində yazılmışdır. Çox qəribədir. Şair, unutma ki, biz yüksək nəsildənik. Al, mən bu dildə şeir oxumağa tənəzzül etmərəm!.. (*Kitabı yerə atır*)

N i z a m i. Mən dastanımı bu sarayı yaradan Əbdəkin ana dilində yazmışdım.

Ş a h. Onu yalnız bu dar ağacında görərsən.

N i z a m i. Şahlar böyük sənətkarlar vətəni Azərbaycana ölüm gətirirsə, qoy bundan tarix utansın.

Ş a h. Şair, sözlərinə diqqət yetir! Sənin şöhrətin məni qorxutmayır. Sənin dostun Gəncə əxiləri də məni öldürmək xəyalilə yaşayırlar. Mən düşmənlərimdən intiqam alacağam, intiqam...

N i z a m i. Mən də qələmimlə hökmdarların tökdüyü insan qanını qanla yuyan igidlərə köməyimi əsirgəməyəcəyəm!

Ş a h. Aha, bu doğrudan da dəhşətdir. Lakin bütün sui-qəsdçilər bilsin ki, Azərbaycan da yoxdur, onun dili də!

N i z a m i. Tarixi vərəqlə! Çoxları əlifba dərsini qədim Midiyalılardan almışdır.

Ş a h. Bu, Nizaminin tarixidir...

N i z a m i. Onu tərsinə yazanlara həqiqəti göstərmək mənim üçün böyük bir şərəfdir. Bir zaman gələr ki, Məhsətini, Əbdəki yetirən xalqın qəzəbi alov kimi göylərə ucalar və bu müdhiş alov hökmdarların əlilə yaranmış qaranlıq zindanları yandırıb külə döndərər.

Ş a h. Bəsdir, buyurub gedə bilərsən!

Bu halda vəziri gətirirlər.

Dayan! Sui-qəsdçilər, canilər!

V ə z i r. Ey hökmdar, ey əli qanlı zülmkar, mən də Nizamini yaradan böyük xalqın oğluyam. Gəl, Nizami, bizi yetirən ananın, ana torpağın visalına gedək!

Ş a h. Nankor, vəzir! Sənə bu müəzzəm sarayın göz qamaşdıran şöləsi yox, soyuq zindanların qatı qaranlığı yaraşır.

V ə z i r. Firdovsi Tus şəhəri üzərində parıldayan bir ay idisə, Nizami Goncodon doğan bir günəşdir!

Ş a h. Aparın, Firdovsi Tus şəhəri üzərində parıldayan bir aydısa, Nizami Gəncədən doğan bir günəşdir? Əmr edirəm, dastan yandırılsın.

M u n i s. Yandırın!

Vəziri aparırlar. O, məğrur addımlarla gedir. Munis "Xosrov və Şirin"i buxarıya atıb yandırır.

Ş a h (*alovdan dəhşətə gələrək*). Söndürün, söndürün! Mən bu alovdan qorxuram!

N i z a m i (*məğrur dayanmış halda*). Yandırın!.. Yandırın!.. Bu gündən sonra yalnız insanlar deyil, dağlar, dərələr də səs-səsə verib deyəcəkdir: Gəncə haradadır, Nizami kimdir!..

P ə r d ə

Bakı, 1940-41-ci illər

CAVANŞİR

İŞTİRAK EDİRLƏR

C a v a n ş i r – Ağvan hökmdarı
Z i b e y d ə – Onun arvadı
E l ç i n – Onların oğlu
S ö h r a b – Cavanşirin vəziri
S a r a n – Cavanşirin xəzinədarı
Q a r t a l – Cavanşirin cəngavəri
Q ı l ı n c – Şair, cəngavər
Ş a h i n – Qartalın atası
A y b ə n i z – Söhrabın bacısı
Q ə n i m ə t – Girdman taciri
F ə r i d – Cəngavər
B ə h r a m – Sasani sərkərdəsi
P o l a d – Onun cəngavəri
R e y h a n – Bəhramın qızı, Elçinin sevgilisi
Q a r a t e l – Onun rəfiqəsi
K a b u s – Bəhramın cəngavəri
A l o v – Tacir, Fəridin atası
Q ı z ı l t a c – Tacir
D ə m i r d a ş – Tacir
K a r x a n a s a h i b i
G ü n ə ş a n a – Mərhum Altuntacın zövcəsi
Q ı v r ı m t e l – Onun qızı
K o y a n e l ç i s i
B i z a n s e l ç i s i
C a v a n ş i r i n x i d m ə t ç i s i
B ə h r a m ı n x i d m ə t ç i s i
X a n ə n d ə

BİRİNCİ ŞƏKİL

Muğan qalası

B ə h r a m. Heç bir zaman ehtiyatı əldən verməyin, unutmayın ki, biz zəbt olunmuş bir şəhərdəyik. Cavanşir Muğan qalasını geri almamış bir an belə, rahat ola bilməyəcək. Əsirləri gətirin. Qala qapılarını yoxlayın. Keşikçiləri gözdən keçirin. Aydındırmı?

P o l a d. Aydındır...